

NR 2 2011

Ale

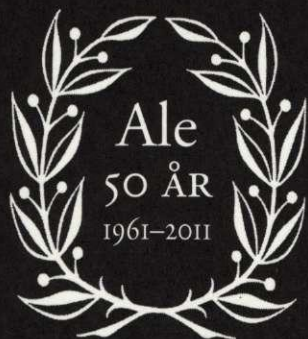
Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Jimmy Juhlin Alftberg: Aosehus: Skandinaviens äldsta stenborg?	1
Stefan Persson: Det marginaliserade ståndet? Bondeprotester i Skånelandskapen och Danmark under 1600-talets första del	10
<i>Aktuellt om antikvariskt</i> Snyggt, fräscht och roligt! Trelleborgs nya museum	31

Tidskriften Ale utges med stöd från Vetenskapsrådet

TRYCKTJÄNST I ESLÖV HB, 2011

Aosehus: Skandnaviens äldsta stenberg?

Av Jimmy Juhlin Alftberg

Byggnadsantikvarie vid Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne

Sedan 2006 har Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne bedrivit ett forskningsprojekt kring ärkebiskopsborgen i Åhus. Borgen är belägen vid Åhus hamn, på norra sidan om Helge å, ca 500 meter från åmynningen. Arbetet, som till stora delar kunnat genomföras tack vare generösa bidrag från privatpersoner, stiftelser och Kristianstad kommun, har i huvudsak syftat till att undersöka borgens medeltida omfattning, sammansättning och utvecklingsfaser. Dessutom har det funnits förhoppningar om att påträffa dateringsbart material, som på sannolika grunder kan sprida ljus över borgens ursprungliga uppförandeperiod. En genomgång har även skett av det befintliga, skriftliga källmaterialet. Fem arkeologiska undersökningar har genomförts inom projektet, 2007–2010. Arbetet har publicerats i rapportform¹ och i hembygdsföreningen S:ta Annas gilles årsskrifter för 2006 och 2010.

Borgen – kort historik

Före vidare diskussion krävs en kortfattad presentation av borganläggningen. Borgen – allmänt kallad Aoshus, eller Aosehus – anses på konstvetenskapliga grunder vara uppförd under mitten av 1100-talet. Den ska enligt den lundensiska ärkebiskopskrönikan ha kommit i ärkebiskopsstolens ägo efter en konflikt mellan ärkebiskop Eskil och kung Sven Grate. Årtalet anges till 1149.² Borgen förblev med vissa undantag i ärkebiskopens ägo fram till reformationen 1536.

Under större delen av medeltiden utgjorde Åhus stad förvaltningscentrum över ett stort ärkebiskopligt län, Åhus län.³ Det är dock oklart om länsadministrationen hade sitt säte på själva borgen eller i en stadsgård. Minst en gång, 1262, utsattes anläggningen för förödande förstörelse – en händelse som gav återklang i flera samtida danska krönikörers årsböcker.⁴ Men fler konflikter finns angivna i källmaterialet, bl.a. att ärkebiskop Jakob Kyrning genom en nattlig kupp den 5 februari 1359 blev tillfångatagen på platsen av kung Erik Magnusson under inbördeskriget mot fadern Magnus Eriksson.⁵ Dessutom in-

togs fästet av Sören Norbys trupper vintern 1525.⁶ Till de mer uppseendeväckande händelserna bör läggas ärkebiskop Magnus Nielsens plötsliga dödsfall, då han 1390 föll från vindbryggan och avled.⁷

Vad gäller borgens utveckling ges indirekta uppgifter om att den skulle ha förstärkts/byggt ut när ärkebiskopen både 1256⁸ och 1488⁹ lät iståndsätta ett mindre antal ej namngivna borgar; Flyinge är den enda anläggningen som nämns i sammanhanget. Eftersom ärkebiskopen hade ett begränsat antal borgar är sannolikheten stor att dessa byggföretag även innefattade Aosehus (vilket också stöds av det 2007–2010 funna arkeologiska materialet). Dessutom vet vi genom en dendrokronologisk datering att vissa förstärkningsarbeten skedde vinterhalvåret 1567/68.¹⁰

Borgen ska enligt traditionen ha blivit grundligt förstörd under Nordiska sjuårskriget (1563–1570), i samband med hertig Karls infall i Skåne 1569. Ett antagande närmare sanningen torde vara att borgen i stället utsattes för mer eller mindre skadeverkan,¹¹ men att den delvis monterades ned åren efter

Fig. 1. Karta från 1670-talet (utdrag). Borgen benämns som »Gambla slottet öde». Notera borgens läge i förhållande till Åhus – det är ca 800 meter mellan borgplatsen och kyrkan. Helgeås strömriktning går från höger till vänster; observera att kartan är ritad med norr nedåt. Lantmäteriet K157 – 12:1.

1614 och användes som byggnadsmaterial åt den nyuppförda fästningsstaden Kristianstad.¹² Därefter har flygsanden successivt täckt borgplatsen. Kartmaterialet har allt sedan 1670-talet omtalat platsen som »Gambla slottet öde» (fig. 1) eller »Gammalt slott» etc., och byggnadslämningar har varit synliga långt fram i tiden. Så sent som på 1840-talet fanns fortfarande en ca tre meter hög mur kvar längs åsidan.¹³ Mot slutet av 1800-talet hade hela anläggningen översandats, och det enda som skvallrade om borgen var två stora kullar, belägna i nord – sydlig riktning, avdelade via en brant sänka.

Friläggningen

Borgruinen, så som den gestaltar sig idag, grävdes fram under sommarsäsongerna 1892–1893. Arbetet leddes av lektor Abra-

ham Ahlén och förman Per Möller samt utfördes av en arbetsstyrka på omkring 10–12 personer. Utgrävningen bekostades av hamndirektionen.

Att en undersökning kom till stånd hade att göra med hamnens trängande behov av barlast till avgående fartyg. I juli 1888 skrev därför hamnstyrelsens ordförande till riksantikvarie Hans Hildebrand i Stockholm och förklarade situationen. Sent omsider, och efter att Hildebrands gode vän Ahlén synnerligen aktivt anmält intresse för rollen som utgrävningsledare – samt att hamnstyrelsen lovat att bekosta företaget – gavs klartecken till en utgrävning.

Man kan i sammanhanget spekulera i om inte hamnarbetarna olovandes redan tagit stora mängder sand från borgkullen, men att ålderdomliga murar plötsligt börjat visa sig, vilket gett hamnstyrelsen kalla fötter (spår i

terrängen kan eventuellt tyda på att sand tagits från en plats som inte hade undersökts av Ahlén). Det ska även nämnas att murar med största sannolikhet både påträffades och raserades under mitten av 1880-talet, då järnvägen omedelbart söder om borgen anlades.¹⁴

Det som frilades under utgrävningen utgjordes av resterna efter en huvudbyggnad med ett ursprungligen infogat torn åt öster, samt ett antal mer eller mindre svårbegripliga murar som på tre sidor omgärdar huvudbyggnaden. Därutöver frilades ett par eldstäder/ugnar, som återfanns inom den lilla borggård som bildas innanför murarna.

Huvudbyggnaden och tornet är uppförda av sten, delvis kvaderhuggen, och skyddsmurarna av sten och tegel. Samtliga byggnadslämningar är lokaliserade till den södra av borgens två kullar. Den norra kullen, där en hög lotsutkik var placerad, hade man inte tillstånd till att närmare undersöka. Däremot drogs minst ett schakt ner i vallgraven, och det kunde konstateras att detta verkligen var en vallgrav, fylld med stora mängder raseingsmaterial och med lera i botten.

Det bör nämnas att fynden från 1892–1893 års utgrävning var lika mycket skiftande som omfattande, men dessvärre har detta material genom åren skingrats. Det är främst genom Kristianstadsbladets artiklar, vilka regelbundet publicerades i samband med friläggningen, som en djupare insikt i fyndmaterialet kan erhållas. Mycket av det som tidningens reporter omnämner, bl.a. flera myntfynd, lämnas utan kommentar av Ahlén i hans redogörelse efter utgrävningen; Ahlén nämner visserligen myntfynd, men bara en bråkdel av dem som tidningen omtalar. En adekvat genomgång av bevarat fyndmaterial gjordes först 1952,¹⁵ men då var redan större delen av mynten, vapenfynden m.m. förkomna, likaså ett sigillliknande föremål.¹⁶

Efter utgrävningen blev borgen tolkad som

ett ärkebiskopligt palats – detta på grund av vissa likheter med tyska palatsanläggningar, såsom Goslar och Gelnhäusen.¹⁷ På den norra kullen, som inte undersöktes, ansågs borgens ladugård vara belägen. Denna har dock funnits i byn Gälltofta i Rinkaby socken, ca 1 mil norr om Åhus.¹⁸

Utgrävningarna 2007–2010

Utgrävningarna 2007–2010 omfattade fem arkeologiska undersökningar.¹⁹ Efter dessa har bilden av borgen utvecklats i flera riktningar: borgområdet har kunnat konstateras vara större, och fler byggnader än vad som tidigare varit kända har dokumenterats. Därutöver har värdefulla stratigrafiska iakttagelser, understödda av flera C14-prov och en dendroanalys, hjälpt till att dela in anläggningen i åtminstone tre bestämda faser.

Fyndmaterialet var mycket sparsamt, vilket finner sin förklaring i det faktum att den Ahlénska utgrävningen gick väldigt hårt åt anläggningens medeltida lager. I princip schaktades då alla massor bort, ner till steril sand, och de fynd man fann under arbetet togs tillvara utan att kopplas till specifika lagerföljder. Dock hittades 2009 och 2010 ett par mindre ytor med kvarvarande medeltida lager, och i dessa framkom olika typer av keramik, två armborstbultar, diverse järndetaljer, bränt trä och djurben.²⁰

Bland de återfunna byggnadsdelarna finns en halvcirkelformad byggnad av tegel, ca 1 meter bred och 6 m i diameter (om man sluter halvcirkeln) och en rak tegelmur, 1 m bred och ca 3–4 meter lång (fig. 2).²¹ Bägge konstruktionerna är belägna på den norra borgkullens södra sluttning. Därutöver har den östra borgmuren identifierats, vilken plötsligt uppträder inkorporerad i en mur som så sent som 2009 antagits vara en terrasskant.²² Utgrävningarna avslöjade även att det som tidigare ansetts vara den norra,

ursprungliga borgmuren är sekundärt uppförd och att det i den västra tegelmuren finns en inbyggd, äldre stenmur, vilket stämmer bra med uppgiften att ärkebiskop Jakob Erlandsen »förbättrade redan befintliga byggnader» 1256.²³ Det har även kunnat fastställas att de bägge kullarna en gång i tiden utgjort en sammanhängande, förhöjd landtunga som sträckt sig en bit ut i Helge å och att den medeltida marknivån på denna landformation har varit ungefär densamma som den i dag är på den södra kullen.²⁴

Vallgraven, så som den i nuläget gestaltar sig, är sekundär i förhållande till åtminstone den andra borgfasen – detta eftersom den cirkel- eller halvcirkelformiga byggnaden av tegel blivit kapad då vallgraven grävdes, alternativt breddades; i borgens första fas fanns inget tegel.

Med denna nya kunskap går det nu att hjälpligt börja återskapa borgen i dess olika faser, och man inser att det hela är fråga om en anläggning som varit åtminstone dubbelt så stor som man tidigare antagit. Ännu större blir anläggningen om man väger in resultaten

från en georadarundersökning, som genomfördes av norra kullen våren 2008.²⁵ Resultatet ger tydliga indikationer på att norra kullens väldiga flygsandslager döljer fler byggnader. Dessvärre ligger dessa lager på mellan 3–4 meters djup, vilket omöjliggör en säker, konventionell arkeologisk undersökning – en total eller en större partiell avschaktning av kullen skulle krävas.

Det ska i sammanhanget också nämnas att den förhöjda landformationen, där borgen alltså är belägen i dess sydliga spets, viker i höjd med norra kullen av i västlig-nordvästlig riktning. Det är inte helt otänkbart att det även på detta höga parti funnits byggnader tillhörande borgen. Inför eventuellt kommande undersökningar bör detta område ges hög prioritet.

Dateringsdiskussion: hur gammal är Åhusborgen?

Förutom ovan nämnda iakttagelser ska nu det kanske mest spektakulära fyndet behandlas. I schakt 3, vilket togs upp våren

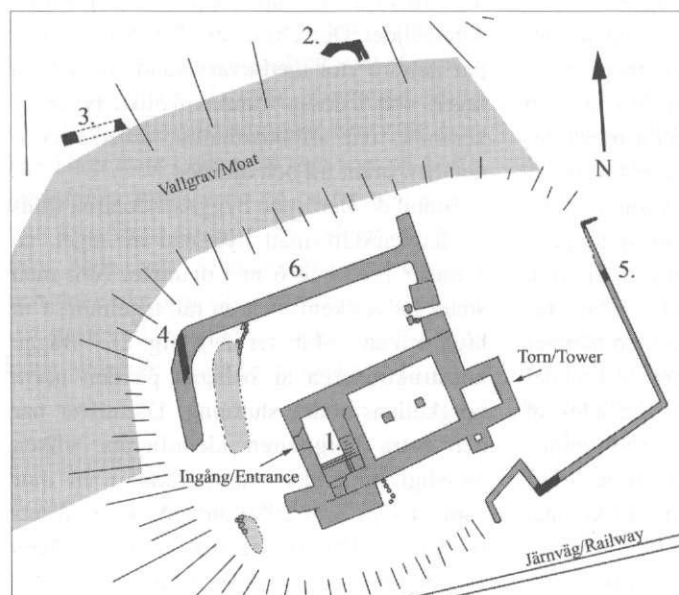

Fig. 2. Plan över borgen. Mörkgrå partier utgör de murar som grävdes fram 1892–1893. Svarta markeringar visar tidigare okända murar samt murar som närmare undersöktes 2007–2010. Ljusgrå markeringar inom streckad linje visar murpartier som ännu inte undersökts; mellan de bägge västra murarna finns fortfarande orörda medeltida lager bevarade.

1. Platsen för schakt 3, där kolbiten återfanns.
2. Den halvcirkelrunda byggnaden.
3. Rak mur.
4. Äldre stenmur som har blivit förstärkt på utsidan med tegel.
5. Den östra muren.
6. Sekundär mur. Juhlin Alftberg 2010.

Fig. 3. Platsen för schakt 3.
Juhlin Alftberg 2010.

2010 inne i borgens förstuga (fig. 2, nr 1 och fig. 3), kunde det noteras att grundstenarna var både murade och fogade till ett djup av minst ca 1,2 meter under nuvarande markyta (grundmurens andra sida utgör västra gavelväggen i det nedsänkta »centralrummet»),²⁶ I murbruket bakom en lös fog, ca 60 cm under golvytan, satt en större kolbit. I övrigt fanns mer inslag av kol i kalkbruket, och det bör stå utom allt tvivel att kolet hamnat i bruket vid tidpunkten då detta hade bearbetbar konsistens. Tillika är detta bruk bland det första som använts under uppförandet av borgen, eftersom det satt på grundstenarna till själva kärnbyggnaden. Kolbiten sändes omgående till Kvartärgeologiska institutionen vid Lunds universitet för både vedarts- och C14-analys.

Vedartsanalysen gav vid handen att kolet kom från en bok, med en uppskattad egenålder på ca 150 år.²⁷ Vidare kunde 34 stycken årsringar mätas, vilka dessutom visade sig vara nästan helt raka. De raka årsringarna tyder på att kolet kommer från en plats i trädet som varit belägen väldigt nära barkytan. Någon dendrodatering kunde inte göras p.g.a. för få årsringar.

Då boken på grund av sina urusla egenskaper att stå emot röta som regel inte använts som konstruktionsvirke,²⁸ är det mycket troligt att just det aktuella trädet fällits i syfte att användas som ved vid kalkstensbränningen. Risken att den omhändertagna kolbiten härstammar från t.ex. ett äldre nedbrunnet hus, en trappa eller en väktargång etc. får anses som liten.

Efter vedartsanalysen sändes delar av kolet för C14-analys, vilket visade sig ge ett intressant resultat (fig. 4). Dateringen gav vid handen att kolet med en sannolikhet på 83,5 % dateras till 890–1055 e. Kr. Då detta är den troligaste av fyra givna sannolikheter kommer vidare diskussion att föras utifrån dessa årtal.

Man ska nu ha i beräkningen att det är just den årsring som kolmaterialet till analysen kom ifrån som daterats. Betänker man det faktum att kolbiten kommer från ett läge i stammen som befann sig nära barkytan, betyder detta att man torde vara tämligen nära trädet fällningsår – vilket alltså inte är fallet om kolbiten har härrört från kärnan. Eftersom vi nu trots allt saknar barkytan ska vi för att låta vidare tolkningar stanna inom veten-

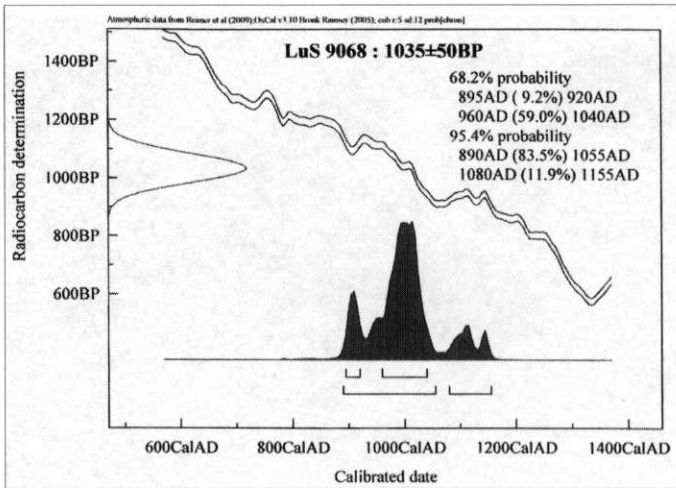

Fig. 4. Det första C14-resultatet. Det är 83,5-procentsgränsen som utgör underlag för diskussionen. C14-laboratoriet, Lunds universitet 2010.

skapliga ramar addera 1–150 årsringar till provet.²⁹ Detta eftersom boken under gynnsamma förhållanden kan bli över 300 år.

Det är allmänt känt att man ur tabeller kan plocka de mest sällsamma resultat, men faktum kvarstår i detta fall att kolets årsringar var ytterst perifera och att mellan 1–150 år ska läggas till provet. Läger vi till 150 år på C14-resultatets senare gräns, 1055, hamnar den hitre dateringen på 1205, vilket rent materialmässigt skevar mot vad vi vet, nämligen att borgen i sin första fas saknar tegel – och tegel har dokumenterat använts i Danmark sedan åtminstone 1160-talet.³⁰ Ett antagande är, att om borgen skulle vara uppförd under början av 1200-talet, så borde den som hade råd att bekosta en sådan anläggning troligtvis även haft råd att använda sig av den »bakade stenen». Man kan därför med någorlunda gott samvete skala av ca 40 år från de 150 förmodade åren. Alltså är det 1–110 år som ska adderas C14-resultatet.

Vidare kan man på goda grunder justera C14-resultatets bortre åldersgräns, 890, med åtminstone 100–110 år eftersom något vikingatida kalkbruk ännu inte dokumenterats. Således kan vi krympa resultatet på 890–1055 till cirka 1000–1055.

Sammanställt i ny form kommer trädets fällningsår, om vi adderar maxgränsen på 110 år, att hamna mellan 1110 – 1165. Skulle det visa sig att endast t.ex. 10 årsringar ska adderas till trädets egenålder, vilket är fullt möjligt med tanke på den perifera placeringen, ställs man inför det svindlande faktum att fällningsåret *senast* kan ha varit 1065.

För att öka på säkerheten i C14-dateringen gjordes i efterhand ytterligare två C14-analyser av samma kolbit. Det ena resultatet bedömdes av laboratoriet som otillförlitligt p.g.a. att en för liten mängd kol analyserades. Det andra resultatet gav en 95,4 % sannolikhet att dateras till 1035–1260. Den hitre gränsen på 1260 kan enligt »tegelmodellen» ovan krympas med ca 95 år, varför resultatet hamnar på 1035–1165. Man kan säga att det andra provresultatet understödjer det första och bidrar dessutom till att ytterligare snäva in mot det sannolika fällningsåret.

Med ovanstående räkneövning vid handen kan man nu börja fundera över en sak: finns det externa faktorer som indirekt skulle tala för en datering till 1000-talet? Ja, eventuellt.

Det finns en händelse som kan ha fungerat som katalysator inför planeringen och uppförandet av Åhusborgen eller en till denna

äldre föregångare av trä: Slaget vid Helge å 1026. Händelseförloppet ska inte vidare behandlas här, men en sak bör kort diskuteras, och det är Knut den stores (ca 995–1035) snabba ingripande.³¹ Kung Knut fick under sin vistelse i England beskedet av en från Skåne tillskyndande storman att den svenske och den norske kungen seglat upp i Helge å med en stor flotta. Knut lät inte fötterna gro utan uppbådade sin här och begav sig mot Skåne och Helge å. Han gick sedan segrande ur de stridigheter som därpå blev oundvikliga. Knuts aktivitet och handlingskraft skvallrar om ett stort intresse för nordöstra Skåne, vilket möjligen finner sin förklaring i den nordskånska järnhanteringen – Danmarks »Bergslagen» – och/eller att han ville säkra området (vilket bör ha varit viktigt då han var i full färd med att bygga det som vi känner som det medeltida Danmark).³² Efter slaget kan han, eller hans efterföljare, ha fått nog av irriterande orosmoment i denna så viktiga del av Danmark och därmed börjat planera för ett permanent lås redan vid åmynningen. Att Knut var väl bevandrad i stenbyggarkonsten får man nog utgå ifrån eftersom England under 1000-talet hade en fullt utvecklad stenbyggartradition.

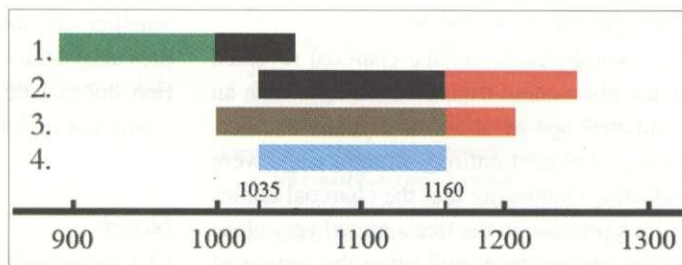
Avslutningsvis ska vi återkoppla till bokträdet och ställa frågan: vilket träd väljer

man helst om man är anlitaad – eller tvingad – till att bränna kalksten? Ger man sig på de största och äldsta träden för att därmed drabbas av det tidssvinn som detta normalt medför, eller faller man snabbt mindre men fler stammar? Bland det kolmaterial som lokaliseras vid grundmuren i schakt 3 gjordes ytterligare tre vedarts- och egenåldersbestämningar, vilka inklusive befintliga årsringar fördelar sig på följande: bok <80 år, bok <100 år och en gren från hägg/fågelbär/slån <30 år.³³ Det är ett allt för klen underlagsmaterial för djupare statistik, men en antydning ges om att förhållandevis unga träd och dessutom ett lättplockat grenmaterial använts vid kalkbränningen. Ska vi i detta material plötsligt kasta in en bok på närmare 300 år?

Längre än så här kan man dessvärre inte föra diskussionen. För att sammanfatta det hela har vedarts- och C14-analyserna gett bekräftelse på att borgens uppförandeår senast ligger inom den tidsperiod som den konstvetenskapligt har blivit klassad till, dvs. mitten av 1100-talet. Men med beaktande av de naturvetenskapliga analysresultaten och med stöd av kända faktorer, såsom det historiska användandet – eller icke-användandet – av olika byggnadsmaterial, förefaller borgen snarare vara bortåt hundra år äldre (fig. 5).

Fig. 5. Diagram över borgens sannolika ålder.

1. Första C14-resultatets sannolikhet om 83,5 % (enligt fig. 4). Grönt markerar period där kalkbruk inte har dokumenterats.
2. Andra C14-resultatets sannolikhet om 95,4 %. Rött markerar period då tegelarbeten finns dokumenterade i Danmark (fr.o.m. 1160-talet)
3. Period inom vilken bokträdet kan ha blivit fällt, dvs. från perioden då kalkbruk kan tänkas ha införts i Danmark, plus 110 årsringar adderade fr.o.m. 1055. Rött markerar 40 årsringar som tagits bort från de 150 extra årsringar p.g.a. »tegelmodellen».
4. Period då stenborgen kan ha blivit uppförd. Juhlin Alftberg 2010.

Det finns också en historisk händelse som ligger i fas med resonemanget.

Det är nu upp till var och en att själv bilda sig en uppfattning. Framtida analysresultat och undersökningar kommer med all sannolikhet att ge ett närmare besked och förhoppningsvis kunna dementera eller bekräfta frågan om *castrum Aos* i sin ursprungliga skepnad är en produkt av 1000-talet. Någonstans ska ju Skandinavien's första stenborg ligga, så med beaktande av diskussionen ovan – varför inte i Åhus?

Summary

The Archbishop castle in Åhus is believed to have been built in the mid 12th century. The castle ruin was unearched during the summer seasons in 1892–1893. After excavations 2007–2010, which were carried out by the Regional museum in Kristianstad, the image of the castle has been developed in several directions; the castle sphere has been established to be larger, and more buildings than previously known have been documented.

In trench 3, which was taken up 2010 inside the entrance hall (fig. 2 and 3), a larger piece of charcoal was found behind a seam in the masonry. In addition, there were more elements of charcoal in the mortar and there should be no doubt that this fragment has ended up in the lime plaster at the time when the mortar had soft consistence.

A wood analysis of the charcoal revealed that carbon came from a beech tree, with an estimated age of about 150 years. Furthermore, 34 almost entirely straight rings were detected, suggesting that the charcoal comes from a position in the tree situated very close to the bark surface, indicating the estimated year the tree was felled. Even so, we are missing the bark surface. For further interpretations within scientific scope we must add 1–150 years of rings to the test. This is

because the beech tree under favourable conditions can be over 300 years.

A piece of the charcoal was sent to C14 analysis, which revealed that the charcoal has a probability of 83,5 % of dating back to AD 890–1055 (fig. 4). If we add 150 extra tree years to the C14 analysis upper limit, 1055, the dating will end up about 1205. This has important implications for what we know, that the castle in its first phase does not have bricks and bricks have been used in Denmark since at least 1160's. Therefore, we can cut off about 40 years from 150 presumed years. That is 1–110 years to add to the C14 result. Furthermore, it can be reasonable to adjust the C14 analysis lower age limit, 890, with at least 110 years, as Viking lime plaster has not yet been documented. Thus we can narrow down the result to approx. AD 1000–1055.

Accordingly, the fell year of the tree, if we sum up the maximum limit of 110 years, would end up from 1110–1165. Could it be proved that only ten year rings will be added to the tree's own age, which is quite possible, the fell year of the tree can be no later than 1065.

To summarize, the analytical results have confirmed that the castle has been built during the time period it has been classified, i.e. mid 12th century. But future analysis results and surveys may give a detailed answer and hopefully be able to rule out or confirm whether *castrum Aos* in its original shape is a product of the 11th century. Scandinavia's first stone castle has to be located somewhere – why not in Åhus?

Noter

¹ Regionmuseets rapport 2008:21, 2009:16, 2009:72 och 2010:59.

² Olofsson 1949, s. 74ff.

³ Forslund 1996.

⁴ Jörgensen 1920. Borgen återuppfördes några år senare.

⁵ Sjöstedt 1954, s. 43 ff.

⁶ Ingvar Andersson 1949, s. 26.

⁷ Ahlén 1894, s. 4.

⁸ Skyum-Nielsen 1963, s. 109. Kungen anklagade ärkebiskopen för att ha byggt tre borgar.

⁹ Gertz 1922, s. 130.

¹⁰ Linderson 2007. Dateringen är gjord på en av flera spetsade enepålar, som stuckits ned mitt i vallgraven.

¹¹ Det kan nämnas att spår efter minst ett kanonskott finns på ruinen i form av två avslagna hörnstenar på huvudbyggnadens nordvästra hörn. Träffen har tagit precis på en fog och därmed slagit av nedre resp. undre partiet på stenarna. Det är emellertid inte troligt att hertig Karl medförde fältartilleri 1569, varför skadan kan vara av äldre ursprung. Känt är att Karl Knutsson Bonde medförde »kärrebössor» under sitt skånska fälttåg 1452.

¹² Juhlin Alftberg 2010, s. 25 ff.

¹³ Juhlin Alftberg 2010, s. 21ff.

¹⁴ Indikation på detta ges i schakt Ib, 2010 års andra utgrävning.

¹⁵ Järbe 1952.

¹⁶ Kristianstadsbladet 1893. Tidningen nämner: »...en liten tingest, som består af järn och koppar tillsammans och troligen varit en namnstämpel, ehuru namnet ej kan urskiljas numera.»

¹⁷ Thorsten Andersson 1949, s. 52.

¹⁸ Forslund 1996.

¹⁹ Två undersökningar genomfördes 2010.

²⁰ Regionmuseets rapport 2009:72 och 2010:59. De medeltida lagren återfanns mellan de två västliga murarna, utanför den södra muren och i anslutning till södra kullens norra vallgravskant.

²¹ Regionmuseets rapport 2008:21 och 2009:16.

²² Regionmuseets rapport 2010:59.

²³ Regionmuseets rapport 2009:72; Skyum-Nielsen 1963, s. 109.

²⁴ Under utgrävningen 2007 togs ett schakt upp i toppen på norra kullen. Djupet ner till de medeltida lagren, där både kalkbruk, tegel och ett välbevarat spik m.m. påträffades, var ca 4 meter.

²⁵ Juhlin Alftberg 2010, s. 32. Undersökningen beställdes av Regionmuseet/Kristianstad och utfördes av Riksantikvarieämbetet, UV-teknik.

²⁶ Regionmuseets rapport 2010:59.

²⁷ Linderson 2010:34.

²⁸ Rothstein 1890 (faksimil 2003), s. 17f.

²⁹ Linderson 2010:34.

³⁰ Erik Horskjær (red.). Sorø klosterkyrka, började uppföras 1162.

³¹ Helgesson 2003.

³² Muntlig uppgift från fil. dr Bertil Helgesson, november 2010.

³³ Linderson 2010:68.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Lantmäteriet, akt K157 – 12:1

Tryckta källor

Gertz, M. Cl. (utg.), *Scriptores minores historiae dani-cae: Medii aevi*, vol. 2, Köpenhamn 1922

Jörgensen, Ellen (utg.), *Annales Danici medii aevi*, Köpenhamn 1920

Litteratur

Ahlén, Abraham, »Åhus och dess slott samt utgrävning-
arne därstädes 1892 – 1893», *Skånska samlingar*
1893, III:1, Lund 1894

Andersson, Ingvar, »Åhus historia», *800 år I Åhus*, Kris-
tianstad 1949

Andersson, Thorsten, »Ärkebiskopsborgens byggnads-
historia», *800 år I Åhus*, Kristianstad 1949

Forslund, Per-Olof, »Åhus län och dess gods», *Ale. His-
torisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*,
1996:3

Helgesson, Bertil, »Slaget vid Helge å – några aspekter
på ett sägenomspunnet slag», *Föreningen Gamla*
Christianstad, Årsskrift 2003

Horskjær, Erik (red.), »Sorø», *De danske kirker, Bind 4*,
København 1967

Juhlin Alftberg, Jimmy, »Ärkebiskopsborgen i Åhus –
en byggnadsantikvarisk diskussion», *S:ta Annas gil-
les årsskrift nr 26*, 2006

Juhlin Alftberg, Jimmy, »Ärkebiskopsborgen i Åhus –
utgrävningarna 2007 – 2009», *S:ta Annas gilles års-
skrift nr 30*, 2010

Järbe, Bengt, »Fynden från borgen i Åhus», *Handlingar*
angående Villand härad, IX, Kristianstad 1952

Kristianstadsbladet, 4 augusti 1893

Linderson, Hans, *Dendrokronologisk och kol-14 analys*
av enepåle i vallgraven från ärkebiskopsborgen i
Åhus, Nationella laboratoriet för Vedanatomi och
Dendrokronologi, Lunds universitet, rapport 2007:51

Linderson, Hans, *Vedanatomisk analys för C14 analys*
av magringsmaterial för Aosehus tidigare skede, Åhus,
Nationella laboratoriet för Vedanatomi och Dendro-
kronologi, Lunds universitet, rapport 2010:34

Linderson, Hans, *Vedanatomisk analys för C14 analys*
av kol i murbruket från Aosehus tidigare skede, Åhus,
Nationella laboratoriet för Vedanatomi och Dendro-
kronologi, Lunds universitet, rapport 2010:68

Rothstein, E. E. von, *Allmänna byggnadsläran* (1890),
Faksimilutgåva, Kristianstad 2003

Sjöstedt, Lennart, *Krisen inom det svensk-skånska väl-
det 1356–1359*, Lund 1954

Skyum-Nielsen, Niels, *Kirkekampen i Danmark 1241–
1290*, Köpenhamn 1963

Det marginaliserade ståndet?

Bondeprotester i Skånelandskapen och Danmark under 1600-talets första del

Av Stefan Persson

Fil. dr, historiker, Lund

1600-talet brukar ses som en nedgångsperiod för de danska bönderna som marginaliserades och fick allt svårare att hävda sin rätt. Men tittar man lite under ytan upptäcker man att det på många platser i Skånelandskapen och på Jylland fortlevde en protestkultur. Det fanns konflikter som blev så allvarliga att de inte kunde lösas i lokalsamhällena utan hamnade på kungamaktens bord. Det är om dessa orosyttringar denna artikel handlar.

1600: Nytt sekel – ny bondeoro

Sensommaren 1597 blossade oron bland bönderna i Östra härad i Blekinge upp på nytt efter en tids lugn, i alla fall på ytan. Det avslutande 1500-talet hade inneburit en stridström av suppliker från allmogen i det öst-danska landskapet till kungarna i Köpenhamn. I centrum för böndernas missnöje stod länsherrarnas maktutövning och de »orimliga» avgiftskraven. Kungarna (Frederik II och Christian IV) svarade med att sända kommissioner bestående av riksrådsrepresentanter som skulle undersöka förhållandena och avkunna rättvisa domar. Till saken hör att även länsherrarna var missnöjda med hur bönderna skötte sig, dvs. hur de betalade skatter och utförde sina arbetsuppgifter. Ord stod mot ord i den verbala striden.

Oron i Blekinge 1597 var en sista yttring av det utdöende seklets protestkultur bland allmogen. En ny tid med delvis nya konfliktmönster stod för dörren med det inbrytande 1600-talet. Den långa traditionen av konflikter på lokal nivå mellan länserrar/fogdar och bönder upphörde emellertid inte bara för att man skrev ett nytt århundrade. Det handlade även fortsättningsvis om »olydiga» och

»ovilliga» bönder på många ställen runt om i Danmark, men det var till övervägande delen i områden som tidigare hade åtnjutit ett utvecklat självstyre som större och organiserade protester delvis fortlevde. Dessa områden fanns företrädesvis i delar av Halland och Jylland.

I takt med genomförd centraliserings- och åtstramningspolitik lyckades den danska kronan stärka greppet om lokalsamhällena. Detta visade sig i protestmönstret främst genom att suppliker med breda komplex av klagomål blev sällsyntare, om än inte helt ovanliga. Dessutom kan man säga att supplikskrivandet individualiserades i inte ringa grad. Det blev vanligare att enskilda bönder gick till kungs utan att, som tidigare, ha gömt sig i by- eller häradskollektivets skyddande gemenskap. När man kände sig förorättad av fogdar och länserrar, tog man således saken i egna händer i större utsträckning. Men det var till stora delar denna ökade tillströmning av klagomål till hovet som på 1640-talet fick Christian IV att stadfästa en förordning om att alla suppliker skulle godkännas av de lokala myndigheterna innan de kunde skickas vidare till centralmakten.

Den europeiska kontexten

Oro och uppror under 1600-talets första hälft

Inledningen av 1600-talet var ingen gyllene period för bondeuppror i Europa. Visserligen förekom det vad som kan karakteriseras som agrar oro runt om på många platser, men jämfört med det oroliga 1500-talet handlade det till största delen om mildare yttringar av våld och protester. Åtminstone kan det tyckas så vid en första penetrering av upprorskronologin, men denna syn kan ganska lätt problematiseras.

Det tyska bondekriget 1525 har genom böndernas nederlag fått symbolisera inledningen av den långa nedgångsperiod för det arbetande ståndet som varade ända till franska revolutionen. Den historiematerialistiska traditionen har dock satt startskottet för den tidigkapitalistiska eller tidigborgerliga revolutionen med händelserna 1525. Oavsett hur man ser på den saken var 1500-talet ingen lugn period. Tvärtom fanns det många oroshärdar runt om i Europa, både i öst och i väst, liksom i nord och i syd. Norden fick sin beskärda del med Dackefejden i Sverige och Klubbekriget i Finland, vilka föregicks av den skånska resningen 1525 och det danska inbördeskriget med utländsk inblandning på 1530-talet.

I början av 1600-talet hade det dock lugnat ner sig med undantag av några områden. I Oberösterreich hade det egentligen varit spänt ända sedan 1525 med kontinuerliga uppror. Dessa hade visserligen en religiös prägel men karakteriserades mer av sekulära klagomål och missnöje med skattetryck, nya avgifter och arbetskrav. Oberösterreich var ett område med ett polariserat herre-tjänareförhållande, där landägarna hade stor makt över bönderna som brukade deras jordar. Det sociala hotet från landborna var större än det religiösa och för upprorsmakarna var kam-

pen mot de upplevda sociala orättvisorna viktigare än striden mot katolikerna. 1626 utbröt det största folkliga upproret i Oberösterreich under hela det trettioåriga kriget, men det slogs ner året därpå och 12 000 bönder hade då dödats i striderna. Det var ett fullskaligt bondekrig mot kejsarens trupper och det fick nya efterföljare 1633–34, då oroligheterna även spred sig till Bayern.¹

Oron i Österrike ackompanjerades av ett tvåårigt bondekrig i Ryssland 1601–1603 med efterföljande oro På kontinenten var 1607 seklets första år med spridda bonderesningar och samma år reste sig bönderna i Midlands i England i protest mot den impopulära enclosurerörelsen. 1607 var också ett viktigt upprorsår i Östeuropa (Ungern och Ryssland).

1610-talet var i det närmaste i total avsaknad av bondeoro i Europa. Istället kan urladdningarna i Oberösterreich 1626 och i västra England 1628–30 ses som inledningen på en ny era av resningar där böndernas intresse kom i kläm med överhetens strävan efter makt och rikedom. I Österrike hade upproret även karaktären av religionskrig. Mellan 1620–45 genomlevde Frankrike fyra större revolter som var förelöpare till Fronden 1648. Till det kan läggas så gott som årliga urbana revolter, dock av yttligare karaktär än på landsbygden. Nödår och kraftiga prisökningar hade en pådrivande effekt, så även i Neapel och Palermo 1647. Allt detta mynnade i det stora revolutionsåret 1648 med den engelska revolutionen som en av seklets viktigaste händelser.²

Vilka tankar och föreställningar låg till grund för maktbarnas sätt att hantera upproriska och missnöjda bondegrupper? I den tidigmoderna teoretiska litteraturen är det företrädesvis furstemakten som har en aktörsroll och som förväntas reglera förhållandet gentemot undersåtarna. Ett typexempel på

furstemaktens »aktörsmonopol» är Niccolò Machiavellis »Fursten», där suveränitetsidealet utgörs av ett närmast »vulgärpragmatiskt» tänkande för hur fursten skulle undvika att »bli föraktad eller hatad». Detta är samtidigt en otvetydig grund för undersåtarnas rätt att reagera på en omild och orättfärdig furstes maktmissbruk. Undersåtarnas problematiska upprorsrätt går igen i hur furstemakten skulle förankra sitt maktideal inom polerna grymhet och mildhet. Skall en bra furste vara älskad eller fruktad, frågar Machiavelli.³ Även en så solid förespråkare för suveränitetsidealet som Jean Bodin tvekade inte om att det fanns tillfällen när lydnessplikten inför en suverän furstemakt kunde åsidosättas. Han strävade efter att eliminera dessa missförhållanden, men likväl fanns det en tendens att en suverän furstes vilja, som ju var lag, och en neutral »evig lag» var svårför-enliga.⁴

Bodin kan onekligen stå som representant för en förespråkare för det starka och suveräna fursteidealet, tillsammans med Machiavelli och ytterligare några teoretiker. Som

motpol har ofta satts Johan Althusius. Basen för Althusius syn på staten var en rad av sociala kontrakt som formade olika grupper och deras förhållande till staten. Suveränitetsidealet vilade nödvändigtvis på folket som en sorts korporativ apparat, men samtidigt var folket inte kapabelt att leda staten suveränt till följd av statens speciella typ av förening. Det korporativistiska systemet överförde maktutövningen till statens administrativa apparat, vilket garanterade systemets effektivitet och att dess målsättningar infriades. Som en följd av det utkristalliserades inte någon härskande klass, lika litet som vissa grupper alienerades. Den administrativa apparaten fick sin makt av staten, som i sin tur var byggd kring lagen. Detta förhållande innebar att makten kunde hemfalla, eller återgå, till folket om dess utövare av någon anledning missbrukade den.⁵

Allmogen i Danmark var inte medveten om dessa politiska teorier, men bönderna var likväl långt ifrån passiva objekt, underställda statsmaktens och herremännens godtyckliga maktutövning. För makthavarna spelade

Christian IV, dansk kung 1588–1648, genomförde flera reformer inom jordbruket. Även om Christian gärna ville framstå som en suverän furste, var han tvungen att ta långtgående hänsyn till olika grupper. Politiskt delade han makten med det inflytelserika riksrådet som bestod av de mäktigaste adelsmännen. Socialt måste han framstå som böndernas värn och beskyddare, en nådig furste enligt tidens teoretiska och politiska litteratur. Det fanns en väl institutionaliserad supplikultur bland de danska bönderna som Christian gärna ville reformera för att minska den strida strömmen av klagomål till hovet. Men oaktat det tvingades han under 1600-talets första halva agera i rollen som förlikningsman och domare i flera allvarliga konflikter mellan bönder och kronans tjänstemän (bild: Karel van Mander d. y. III, 1643, Frederiksborgs slott).

Tre bönder i samtal. Efter kopparstick av Albrecht Dürer, ca 1500.

tidens politiska litteratur däremot en viktig roll och att undersåtarna utifrån denna på ett eller annat sätt skulle ha sin rätt var egentligen odiskutabelt. Frågan var bara om de divergerande tolkningarna av ordet »rätt» gick att förena. I den saken var kungamakten en väl institutionaliserad konfliktlösare.

»Oprørskhed og modvillighed»

Illegala och legala konfliktmetoder i öst och väst

Eftersom vi komme u i forfaring understedlige møder och sammenkomst af nogle eders der udi

lenit at skulle holdes om alle haande besværinger, och hvis i kand formene eder med af foruelligat beraadslag,

1. da ville vi hermed alle saadanne och deslige forsamlinger alvorligen och under suer straff hafve forbudit och at straffit, men der som nogen af eder ellers huad vere forurettet eller nogen nødvendige klagemaall hafve, daa selfuer dermed at fremme og søge sin ret, uden nogen saadann, som hidindtil sked er, enten sammenkomst eller pendings udleg til andre, som eders sager at forrette sig ville paatage.

2. Fordrister nogen sig herimod at forgribe, daa derfor titalis och straffis som vedbør.

Öppet brev till bönderna i Varbergs län om mötesförbud (utfärdat den 10 juni 1622)

Östra Danmark

Halland

1620-talet präglades av bondeoro på många håll i Danmark. En av de värsta oroshärdarna var Halland, närmare bestämt Varbergs län, där Mogens Gyldenstjerne innehade länsmansposten. Han och hans underlydande tjänstemän gjorde sig tidigt impopulära bland allmogen genom att praktisera en stundtals hårdför linje i den vardagliga interaktionen. Bönderna började därför sammanträffa utanför de officiella institutionerna för att ventilerade missnöje och organisera motståndsaktioner utan överhetens insyn. Kronan svarade tämligen omgående på allmogens aktivitet genom att sommaren 1622 införa ett allmänt mötesförbud. Detta var något som praktiserades vid olika tillfällen för att statsmakten lättare skulle kunna kontrollera missnöjesyttringar och utomtingliga förhandlingar. Dessa kunde lätt få långtgående politiska och sociala konsekvenser om de fick utvecklas. Istället garanterade kungamakten böndernas rätt, bara de sökte den på lagligt sätt. Att döma av innehållet i kungens öppna brev som citeras ovan fanns det en utbredd praxis bland bönderna att mot betalning låta juridiskt kunniga personer sköta deras talan. Detta sågs absolut inte med blida ögon av makthavarna.⁶

Upprinnelsen till oroligheterna 1622 var ett utbrett missnöje med kraven på arbete och körslor. Hösten 1621 reagerade kungen på böndernas arbetsvägran i ett skarpt formulerat missiv. Bönderna ålades att utföra alla sysslor till slottet enligt sedvana och praxis i övriga riket. De förbjöds också att avverka skog olagligt, dvs. att hugga utöver den bestämda kvoten och i skogar där de var förbjudna att avverka. Dessutom utfärdades i samma veva ett förbud mot att hålla ollonsvin i kronans skogar. Alla skogarna i länet skulle taxeras innan svinen släpptes ut så att kronan

skulle få sina »rättmätiga» inkomster från den lönsamma hanteringen.⁷ Böndernas missnöje och olagliga resursuttag hade sin grund i traditionella konfliktorsaker mellan överhet och allmoge. Det var en kamp om resurserna som kunde fungera som våldsutlösande faktor, om parterna inte enades på ett tillfredsställande sätt.

Denna konflikt hade föregåtts av en supplik till kungen från Himle, Viske och Faurås härader i vilken allmogen beklagade sig över hur illa de behandlades av Mogens Gyldenstjernes fogde och skrivare som »i adskillige punkter formentlig i høj grad har forurettet dem». Ganska märkligt tog kungen omgående böndernas parti genom att beordra Gyldenstjerne att avskeda både fogden och slottsskrivaren och ställa dem till svars för sina gärningar. Kungens undersåtar skulle få sin rätt och tjänstemännen skulle straffas, som varnande exempel för annan överhet.⁸

Stärkta av denna framgång tycks bönderna ha sett möjligheter att ytterligare flytta fram sina positioner visavi länsadministrationen. Missnöjet eskalerade i en efterföljande supplik där bönderna klagade på nya påstådda förörettelser. Detta passerade emellertid inte obemärkt hos Mogens Gyldenstjerne som nu anklagade bönderna för att i maskopi med landsdomaren i Halland, Claus Mackabeus, ha tillförhandlat sig alltför långtgående friheter visavi kronan. Detta var komprometterande omständigheter som spädde på konflikten och tvingade Christian IV till en opartisk undersökning. Han beslutade att skicka en kommission bestående av Anders Bille och Tage Tott till Varberg för att undersöka anklagelserna och inkomma med en förklaring till kansliet i Köpenhamn.⁹ Striden hade utvecklat sig till en kamp mellan bönderna i allians med landsdomaren mot Mogens Gyldenstjernes fogde och slottsskrivare. Frågan som kommissarierna skulle besvara var om

bönderna genom Mackabeus försorg hade tillförhandlat sig orättmätiga friheter eller om länsadministrationen gick för hårt fram mot allmogen.

Utlöpare på Gotland och i Halland – slutet på oroligheterna i Varbergs län

Oron i Varberg fick utlöpare på andra platser i Danmark östansunds. Våren 1622 beklagade sig kronbönderna i Årstads härad under Halmstads slott i en supplik över att en bondelänsman tre år tidigare hade avkrävt dem naturalier mot löfte om betalning, som de emellertid inte hade fått.¹⁰ Också från Gotland började det strömma in »adskillige vidtlöftige klager» från undersåtarna. Det var klagomål av samma karaktär som böndernas i Varbergs län, dvs. de var riktade mot fogden och slottsskrivaren på Visby slott. De skulle vid flera tillfällen ha avkrävt bönderna mer än vad de hade rätt till och utöver detta fanns det flera klagomål, som kan liknas vid innehållet i Varbergsböndernas suppliker. Kungen gav också samma förhållningsorder som i Halland: fogdarna och skrivaren skulle avskedas om de var skyldiga. Allt var dock inte frid och fröjd med det och böndernas agerande var inte »rumsrent» enligt kungen. Några personer hade rest omkring på landsbygden och agiterat för att uppresa allmogen. Det hade hållit olagliga ting och egenmäktigt utsett sig till representanter för menigheten. De skulle även ha avkrävt pengar (»skatter») av bönderna för att kunna resa till Köpenhamn och uppvakta kungen. Christian IV betraktade agerandet som upproriskhet och krävde att de skyldiga skulle straffas.

Att några eller en del bönder på Gotland utpekades som uppviglare (oroliga och partiska undersåtar) i den kungliga retoriken hade sin motsvarighet också i synen på handlingarna i Varbergs län. Genom att plocka ut och isolera en liten grupp som varit drivande

i aktionerna kunde kronan enkelt statuera exempel genom beslut om en hård straffpåföljd för dessa. Samtidigt kunde den framstå som mild genom att förlåta den breda menigheten mot löfte om att den skulle bättra sig. Genom att använda en generell »olydnadsretorik» gick det dessutom tämligen enkelt att omyndigförklara bönderna och göra dem till underställda subjekt. De tilläts visserligen att vara agerande subjekt, men sågs samtidigt som underordnade, varför man kan tala om en »objektifiering av subjektet». Om huvudmännen var »upproriska uppviglare» hade menigheten förletts till att vara »olydig» och »motvillig». Passiviseringspotentialen i denna retorik får inte underskattas som ett sätt att kontrollera och isolera menigheten från upprorsledarna.

Förordningen om mötesförbudet för bönderna i Varbergs län föregicks av ett öppet brev från den 9 juni 1622. I det deklarerade kungen att han fått kännedom om att »nogle urolige og partiske undersaatte» uppmanat allmogen till myteri och »ulydighed» mot Mogens Gyldenstjerne och hans folk. Upprorsstiftarna som stod i täten för det »urolige selskab» skulle gripas och straffas som varnande exempel för andra. Ansatsen att straffa är inte att missta sig på. De ansvariga för sammansvärjningen skulle naturligtvis straffas hårt, men även de som förletts och övertalats att aktivt delta skulle sändas i järn till Bremerholm. Den förlåtande attityden inbegrep alltså inte denna vilseledda grupp. Som huvudansvarig i jakten på »det oprørske selskab» utsågs länsherren själv, Mogens Gyldenstjerne.¹¹ Man kan förmoda att han lade ner särskild iver på att hitta huvudmännen och isolera dem från menigheten som ju i suppliken från sommaren 1621 hade klagat på hans fogde och skrivare. Kunde han isolera bönderna från upprorsledarna var mycket vunnet i den pågående konflikten.

Då skulle deras missnöje lättare gå att kontrollera och dessutom kunna drivas i de officiella institutionerna.

Under sommaren genomfördes en rad rannsakingar och domar där huvudmannen för upproret, Anders Andersen, dömdes till döden och avrättades. Därmed tycks kronans bestraffningsiver ha stillats i takt med att allmogen höll sig lugn och inga vidare oroligheter inrapporterades. Detta innebar också att kungen kunde benåda en annan av huvudmännen, Erik Andersen i Ugglarp och hans medhjälpare, dock med förbehållet att de avtingade (betalade böter) efter yttersta förmåga för att sona sin förseelse. Krav ställdes också att de hädanefter skulle hålla sig lugna. En viktig försoningsgest som visar att oroligheterna var överspelade var att kungen gick med på att ge bönderna i Himle härad deras signeter tillbaka. Dessa hade beslagt tagits som straff för att bönderna tidigare hade lämnat dem till Anders Andersen och på så sätt svurit upprorsledaren trohet.¹²

Våren 1623 kungjorde kungen sin dom i Gotlandsupproret. Vi ser två samtidiga aktioner som organiserades av ett fåtal bönder och med i stort likartade uppgörelser från kronan, som innebar att de huvudansvariga straffades medan de medsvurna benådades. Så var fallet i Varberg, där bönderna i Himle, allierade till Anders Andersen, benådades. Så var fallet även på Gotland, där tre huvudansvariga utpekades för att ha »opvakt almuen til klammeri og oprør» och dessutom avkrävt den olagliga skatter. Ledarna dömdes visserligen inte till döden och släpptes senare från fängelset, men de tvingades i landsflykt på livstid, ett nog så kännbart straff.¹³

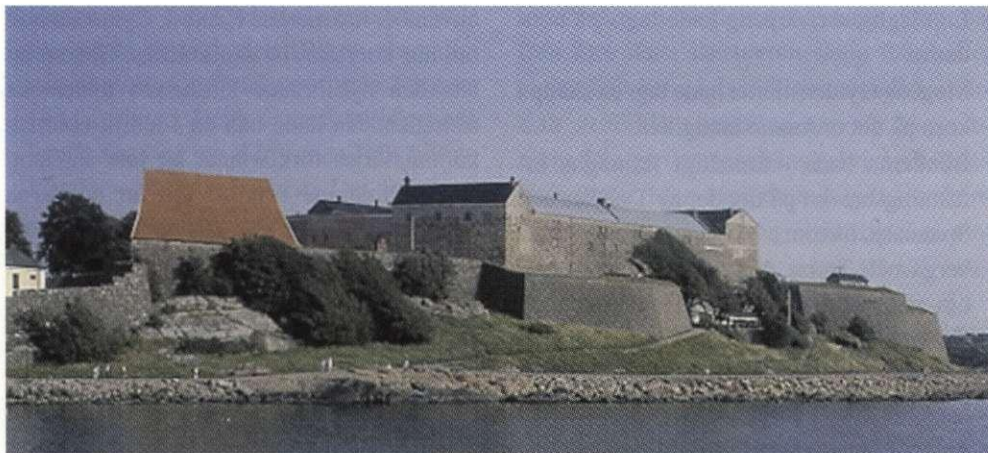
Ny länsherre, gamla konflikter – 1630-talets oroligheter i Varbergs län

Under den efterföljande tioårsperioden höll sig bönderna under Varbergs slott lugna, åt-

minstone på ytan. Deras konflikter och förehavanden med överheten i form av Mogens Gyldenstierne och hans fogdar under denna tid har inte avsatt några spår i källmaterialet, men att det var ett förrädiskt lugn framgår av de efterföljande händelserna en bit in på 1630-talet. Ett utbrett missnöje mot den då avgående länsherren hade legat och pyrt under ytan en längre tid. Hendrik Gyldenstierne, som övertagit Varbergs slott efter Mogens, fick tämligen omgående fullt upp med allmogens processiver visavi sin impopulära företrädare.

Sommaren 1633 kom det till kungens vetenskap att bönderna i Varbergs län hade en hel del att anföra mot Mogens Gyldenstierne. Stridigheterna mellan bönderna och Gyldenstierne framgår av en supplik som skickades till kungen lämpligt nog i samband med bytet på länsherreposten. Hendrik Gyldenstierne hann inte mer än inrätta sig på Varbergs slott innan bönderna agerade. Mogens hade enligt suppliken gått hårt åt delar av allmogen och gjort sig mäktigt impopulär.¹⁴

Det som upprörde bönderna mest var att Mogens Gyldenstierne hade indragit deras tiondeinfästningar.¹⁵ Infästningsavgift eller gårdsfästning (danska *stedsmål*) betalade bönder normalt när de tillträdde en gård under kronan eller adeln för att få brukningsrätten till den. Under hösten fick Hendrik Gyldenstierna besked att hjälpa de drabbade med att få tillbaka fästepreven som bedyrade deras rätt att disponera tiondet. Han skulle dra in tiondeinfästningar som beviljats till andra än bönder och som hade stadfästs av kungen på falska uppgifter.¹⁶ Två veckor senare reglerades direktiven dock något till Mogens Gyldenstiernes fördel. Den tidigare länsinnehavaren skulle inte ovillkorligen fråntas infästningar som på en eller annan grund hade beviljats honom av Christian IV. Men därmed var inte allt frid och fröjd. Råd-

Varbergs fästning var den viktigaste danska försvarsanläggningen i Skånelandskapen. Den uppfördes under medeltiden och genomgick omfattande ombyggnader under 1500- och 1600-talen. Då var slottet också centrum för Varbergs län, ett viktigt kronolän som omfattade häraderna i norra Halland. Kronolänen var lokala eller regionala förvaltningsorgan som ansvarade för ett flertal områden inom ekonomi, försvar, uppörd osv. Länsherren på Varbergs slott var direkt underställd den danska kronan och avgav varje år noggranna redovisningar av intäkter och utgifter. På 1620- och 1630-talen innehades länsherreposten bland annat av Mogens Gyldenstjerne som anklagades för maktmissbruk av bönderna vid olika tillfällen (bild: Varbergs museum).

mannen i Varberg, Hans Jensen, tog nämligen upp tiondestriden med bönderna om två gårdar i länet (det handlade om Lindberga och Torpa). Han hävdade bestämt att han några år tidigare hade betalat infästning för tiondet till Mogens Gyldenstjerne och var därför missnöjd med att bönderna nu avkrävde honom ny infästning. Detta var orättmätiga krav, vilket han kunde bevisa eftersom han hade ett kvitto utskrivet av bönderna själva på infästningsavgiften.¹⁷

Efter Hendrik Gyldenstiernes undersökning hade underlaget för beslutsfattandet alltså ändrats till böndernas nackdel. De var inte så förorättade som de hävdade i suppliken. Mogens Gyldenstjerne hade av kungen beviljats tiondet av Lagaås gård, med förbehållet att infästningen skulle börja gälla först när den nuvarande innehavaren dog, dvs. om han inte själv överlät tiondet mot en skälig infästningsavgift dessförinnan. Här kan man ana en konflikt mellan den nuvarande inne-

havarens arvingar och Mogens Gyldenstjerne. Oavsett vilket var Mogens rättigheter till tiondet obestridda. Kungen resolverade dessutom att rådmannen Hans Jensen skulle åtnjuta tiondet av Lindberga och Torpa eftersom han hade betalat infästningsavgiften till Gyldenstjerne. Bönderna fick bita i det sura äpplet och lova att rätta sig efter kungens dom. Dessutom skulle de även fortsättningsvis leverera tiondena till Varberg, vilket var en av de gamla stridsposterna från 1620-talet.

Striden om tiondena var bara en av flera olösta konflikter mellan bönderna och Mogens Gyldenstjerne, vilket framgår av anklagelsepunkterna i suppliken:

- 26 personer påstods ha blivit vräkta från sina hus utan dom och var nu hemlösa.
- Häradsskrivaren hade därefter betalat infästningsavgift för den gård (med nybyggen?) som de ovannämnda 26 hade vräkts från.

- En olaglig skrivarpeng hade lagts på bönderna.
- Mogens Gyldenstjerne hade lagt en skäppa korn på det ordinarie landgillet.
- Bönderna hade orättmätigt frångått infästningsbrevet på tionsdet av Tvååker och Spannarp, liksom av de ovannämnda Lindberga och Torpa. Man tvistade dessutom om rätten till tionsdet av Hunnestad och Gedestad.
- Skrivaren på Varberg hade fängslats och hans brev hade beslagt tagits utan orsak.
- En supplikant klagade på att han avkrävts skulder för en infästningsavgift som han skulle ha vägrat att betala och hållit innestående under 16 års tid.
- Anklagelser om stöld, bland annat av en gryta.
- En supplikant klagade på att han hade avkrävts en skuld på 15 daler, som han enligt egen utsago hade betalat 16 år tidigare till bondelänsmannen (denne bekräftade också bondens påståenden).
- Ytterligare en supplikant klagade på att en infästningsskuld hade fått anstånd i 14 år (detta var en strid mellan två bönder).
- En gård hade avkrävts delar av landgillet två gånger för samma räkenskapsår.

Böndernas flitiga besvärsskrivande tvingade kungen att agera. Tydligt är att allmogen har reagerat på en i deras tycke orättvis och oacceptabel godtycklighet från Mogens Gyldenstjernes sida. Kollektiva klagomål blandades med individuella, vilket stärker bilden av en förhärskande »supplikultur» och att bönderna värnade om den oomtvistliga rätten att »gå till kungs». Bönderna reagerade på överuttagen och tiondefästningarna genom att vända sig till kungen, dvs. den högsta makten.¹⁸

Christian IV intog därför föga förvånande en bondevänlig hållning när han i slutet av

november instruerade Hendrik Gyldenstjerne om hur konflikterna skulle lösas. Genom att låta den nytillträdde länsherren undersöka förhållandena hade han en i teorin opartisk kommissaries förklaringar att luta sig mot. Det förhindrade framför allt att bönderna skulle få gehör för sina klagomål alltför lättvindigt. Men hur resolverade då kungen i stridsfrågorna?

- De uppsagda bönderna skulle få gård och hus tillbaka.¹⁹ Gyldenstjerne beordrades också undersöka om härads-skrivaren stod som brukare av gården i fästebrevet, vilket i så fall gjorde honom till laglig innehavare. Om bönderna kunde styrka att de hade sökt länsherren och fogden med en begäran att få stanna kvar på gården och alltså inte godvilligt hade avstått från den, låg deras sak rättsligt i ett betydligt bättre läge. Att ställa vittnesmål var därför viktigt.
- Omständigheterna kring den enligt bönderna olagligt påbjudna skrivarpengen och den pålagda kornskäppan skulle undersökas noga. I fokus för kungens anklagelser stod inte minst häradsfogden som omöjligt kunde ha varit ovetande om de rättsvidriga pålagorna, framför allt gällde det skrivarpengen. Fogden riskerade därför att åtalas och straffas för att inte ha reagerat mot pålagorna.
- Tiondena av Tvååker och Spannarp skulle tillfalla bönderna om det inte kunde styrkas att de hade avstått dem godvilligt. Hade bönderna olagligt frångått rättigheterna skulle Gyldenstjerne hjälpa dem. Det samma gällde för övrigt för tiondena av Lindberga och Torpa.
- Kungen accepterade inte att fogdar och andra godtyckligt frångått bönderna rätten till tiondena. Om den aktuella fogden hade lämnat falska upplysningar när han begärde kungens stadfästelse på tiondena skulle han dras inför rätta.

- Hunnestads och Gedestads tionden hade tillerkänts en viss Mads Rasmusen enligt vad som stod i fästebrevet från Mogens Gyldenstjerne. Detta oavsett att bönderna kunde uppvisa ett äldre, men fullt giltigt, fästebrev på rättigheterna. Det framkom också att bönderna inte hade gått med på att överlämna tiondena, varför Hendrik Gyldenstjerne beordrades att ge bönderna rätten tillbaka.
- Omständigheterna kring den fängslade slottsskrivaren på Varberg var alltså oklara, varför Gyldenstjerne skulle undersöka hur det förhöll sig »fra begydelsen til enden».
- Om den under 16 år inestående infästningsskulden fanns inga klara fakta. Gyldenstjerne skulle undersöka om den anklagade hade ställt vittnen på tinget som kunde intyga att han inte stod i skuld. Kungen ville också veta varför ingenting fanns infört i tingsboken om denna sak. Rättemästaren i Köpenhamn borde hur som helst ha informerats om saken.
- Hendrik Gyldenstjerne skulle också undersöka den 16 år gamla skulden på 15 daler som en bonde i Valinge påstod sig ha utgivit till bondelänsmannen. Kungen ville framför allt utreda bondelänsmannens roll i sammanhanget, dvs. vad det var för pengar han hade uppburit och om han brukade utföra den typ av uppboringsarbete som det handlade om. Om han hade avkrävt pengarna utan rätt skulle han dras inför tinget och den anklagade bonden frias.
- Övriga ärenden krävde ytterligare undersökningar innan kungen kunde resolvera. Om det stämde att en gård i Näs hade erlagt delvis dubbelt landgille, skulle bonden och hans medhjälpare få tillbaka den överskjutande summan.²⁰

Mogens Gyldenstjerne hade av allt att döma gjort sig skyldig till ett godtyckligt makt-

missbruk som bönderna reagerade skarpt på. Den före detta länsherren slapp inte heller undan helt kategoriskt. Han anmodades särskilt att förklara vräkningen av de 26 personerna från gården som härads-skrivaren sedan hade fästat. Men även de indragna tiondefästningarna var allvarliga överträdelser mot böndernas rätt som han måste stå till svars för.²¹

Böndernas protester mot Gyldenstjerne präglades inte så mycket av de traditionella motsättningarna i samband med nyttjanderätt och resursexploatering, även om de fanns med som viktiga inslag. Mest av allt präglades aktionen emellertid av en uppdämd frustration, en reaktion mot godtycke och egenmäktighet, där gällande avtal utan orsak hade sagts upp. Detta var flagranta övergrepp av allvarlig art, vilket även kungens resolveringar visar. Böndernas sedvanerätt till tiondena var odiskutabel så länge inga bevis fanns för att något annat hade överenskommit. Förfarandet med vräkningar och ogiltiga övertaganden av tiondena visar på ett maktmissbruk som inte kunde accepteras utifrån tanken om kungen som allmogens »rätte» beskyddare och värn. Det som förvånar något är att allmogen väntade med protesterna tills Mogens Gyldenstjerne hade lämnat länssherposten. Normalt drog sig allmogegrupper inte för att protestera mot sittande överhet. Å andra sidan finns det många exempel på att bönder har ansett tillfället att vädra sitt missnöje som mest gynnsamt vid överhets-skiften.²²

Bönderna fortsatte att visa sitt missnöje i de fall där de alltså inte ansåg sig ha fått sin rätt. Sommaren 1635 framhärade Lindberga socken i sin vägran att betala tionde till rådmannen Hans Jensen, som ju kunde uppvisa ett lagligt fästebrev på rättigheterna. Saken hade då varit uppe på herredagen i

Köpenhamn, där riksrådet i en dom hade stadfäst att bönderna skulle betala.²³

Också under våren hade enskilda grupper av bönder fortsatt konflikterna med överheten på juridisk väg. Lundby socken uppvaktade kungen med en supplik som av allt att döma handlade om en fortsättning på tiondestriderna. I blickpunkten stod ett fästebrev som var utställt på Jörgen Brahe, vars innehåll Hendrik Gyldenstjerne skulle undersöka.²⁴

Vi har därmed utkristalliserat Varbergs län som ett område med ett synnerligen labilt förhållande mellan allmog och länsadministration/lokal överhet. Oroligheterna blossade upp under två turbulenta perioder i början av 1620-talet och en bit in på 1630-talet. De orsakades av ett utpräglat missnöje inom flera områden som berörde den vardagliga interaktionen mellan bönder och lokal överhet. Böndernas aktioner leddes av en liten grupp med klara ledaregenskaper. Det fanns inget synligt våld med i strategin, däremot oroades kungamakten av att oroligheterna och missnöjet skulle få stor uppslutning genom den verbala förmedlingen. Därför infördes det beryktade mötesförbudet i länet 1622. Upptrappningen en bit in på 1630-talet kan sättas i ett tydligt samband med bytet på länssherposten. Av betydelse är att bönderna inte ifrågasatte rådande ordning, snarare handlade det om tankarna om ett »rimligt» resursuttag som man ville ha gehör för. De agerade genom att vända sig till kungen, hos vilken de räknade med att få sin rätt. Det var inte heller särskilt svårt för bönderna att få denna rätt eftersom de agerade på legal väg och det fanns bevis på att de blivit godtyckligt behandlade. Däremot valde kungen att slå hårt ner på ledarna inom upprorspartiet. Myndigheterna skiljde på uppviglare och missledda, av vilka de förra avrättades eller benådades mot avtingning »efter yttersta för-

måga» (med andra ord att de dömdes till kraftiga böter av rätten). De »missledda» bönderna slapp undan om de gjorde avbön och lovade att bättra sig.

Blekinge 1597 och 1633

Blekinge hade en lång tradition av bondeoroligheter. Mot slutet av 1500-talet präglades landskapet av ständig oro då bönder stred mot bönder eller mot centralmaktens representanter i form av länsherrar och fogdar. Den danska centralmakten hade vid flera tillfällen uppenbara problem med att stävja upprorspartierna. Kommissioner sändes till landskapet för att skapa underlag för rättvisa domar, men inte förrän alldeles mot slutet av 1500-talet lugnade de stridiga känslorna ner sig så pass att livet kunde återgå till det normala.²⁵

Sommaren 1597 hade bönderna under Lyckå drivit motståndet mot länsherren Knud Grubbe så långt att kungen tvingades reagera. Det passiva motståndet tog sig formen av arbetsvägran. Bönderna ställde sig bland annat mycket motvilliga till de impopulära timmerkörsloerna, men de hade också vägrat att utföra annat arbete som räknades till deras traditionella plikter. Flera av dem struntade också i att erlägga landgille i rätt tid, vilket räknades som en allvarlig protest mot kronan, som ju därmed gick miste om sina rättigheter.²⁶

Böndernas protester ingick i ett konfliktkomplex där den lokala överheten i form av Knud Grubbe på Lyckå slott utgjorde motparten. Bönderna i Östra härad hade tidigare agerat genom att sända en supplik till kungen med en rad klagomål på Grubbe och hans fogdar. Grubbe hade i sin tur svarat med att klaga på bönderna, alltså den vanliga bilden av två stridande parter där klagomål bemöttes med klagomål. Som brukligt var vid

de tidigare oroligheterna i Blekinge valde kungen att låta en oberoende kommission undersöka förhållandena på ort och ställe. Denna gång fick Axel Brahe och Oluf Rosensparre bege sig till den oroliga delen av landskapet. De påmindes om att bönderna i Östra härad även under tidigare länsherrar hade visat sig motvilliga, så Knud Grubbe kunde mycket väl ha fog för sitt missnöje. Men kungen vågade inte avfärda böndernas klagomål, utan kommissionen beordrades att förlika de stridande parterna eller, om detta inte gick, döma i saken och se till att rättvisa skipades.²⁷

Det finns flera intressanta komponenter i kungens order till Brahe och Rosensparre. Tanken om en suverän kommission som skulle döma mellan de stridande parterna, eller förlika dem, för tankarna till en konflikt mellan två jämbördiga motståndare och en konfliktlösningsmodell som praktiserades på mellanstatlig nivå på de nordiska gränsmötena. Oberoende kommissioner med suverän beslutanderätt stod vid denna tid över kungamakten i konflikthanteringen mellan Danmark och Sverige.²⁸ Att denna modell praktiserades även i strider mellan bönder och lokal överhet visar att Östra härad hade en mycket stark politisk ställning visavi kronans lokala myndighetsutövare.

Under 1600-talets första decennier lyckades kronan stärka greppet om den lokala maktutövningen i Blekinge. I och med uppförandet av Kristianopel skapades en fast bas inte bara för det yttre försvaret men också för upprätthållandet av den inre freden, av ordning och god politik på statens villkor. I vanlig ordning förekom det dock missnöje och oegentligheter, men de är ganska få och inte lika lättolkade som de tidigare utbrotten av missnöje mot länsherrarna. Utöver traditionell ovilja mot militära förpliktelser, som man kan se prov på från Kalmарkriget, före-

kom det oegentligheter mellan bönderna och länsherren på Kristianopel, Falk Lykke. Vid mitten av 1610-talet härjade ett rövarband från Blekinge i Sverige. Det gick över gränsen i väl organiserade plundringsraider under ledning av en hövitsman och hade alltså något som kan liknas vid en militär organisation. Hösten 1617 hade ledaren infångats och avrättats, men de övriga bandmedlemmarna var fortfarande på fri fot. Kungens förhållningssätt var otvetydigt. De skyldiga skulle infångas, dömas och avrättas utan nåd. I överensstämmelse med denna hårda uppgörelse med de kriminella gränsbygdselementen intog Christian IV en hård linje visavi bönderna under Kristianopel. Allmogen hade av allt att döma lyckats uppnå vissa fördelar i förhandlingar med Falk Lykke när det gällde kraven på körslor och arbeten. Det fria förhandlingssättet hade sanktionerats av kungen men det för bönderna fördelaktiga resultatet godkändes dock inte. Christian IV krävde uniformitet i arbetslinjen och alla skulle därför göra »ægt og arbejde ligesom kronens bønder her i riget».²⁹ Detta var en klar fingervisning om att uniformitetslinjen hade institutionaliserats och att tidigare mer eller mindre autonoma områdens friheter och privilegier kraftigt hade beskurits.

Blekinges starka tradition av bondemotstånd mot lokal överhet visade sig även under 1620-talet. Det konstaterades vid rättartinget på Gotland 1624 att kronans bönder i landskapet hade ställt sig ytterst motvilliga mot Falk Lykke i åtskilliga saker. Riksråden Anders Bille och Tage Tott skulle därför på sin väg till Gotland göra en avstickare till Blekinge för att sammankalla bönderna och utreda vad som låg bakom konflikten. Om delar av allmogen hade gjort sig skyldig till motvillighet och »forset» sig mot sin läns-herre skulle de straffas. Kungen var noga med att understryka att bönderna skulle för-

varnas om kommissariernas ankomst, så att de inte skulle bli tagna på sängen och känna sig orättvist behandlade.³⁰

Upproret mot fortifikationskatten

På 1630-talet var det dags för ett nytt utbrott av oro i Blekinge. Ett upprorsparti bestående av »nogle bønder» vägrade att betala en beslutad fortifikationskatt (som utföll med en daler årligen under tre år). Till detta skall läggas att de hade jagat iväg häradsfogden och hans medhjälpare när dessa kommit för att förrätta utmätning (danska: *nam*) i gårdarna enligt häradstingets dom. Länsherren på Sölvesborg, Tage Tott, hade sedermera fått domen stadfäst på Blekinge landsting, vilket tyder på att upprorspartiet, eller möjligen deras överhet, hade överklagat häradsningets dom. Därefter hade de emellertid inte gått vidare, dvs. appellerat till kungen, varför landstingsdomen ägde giltighet och utmätningen av de skyldigas gods kunde verkställas. Kungen reagerade kraftigt på allmogens våldshandlingar. Tage Tott skulle gripa alla som gjort sig skyldiga till »mytteri og foragt for retten» och sända dem i järn till Bremerholm. Christian IV nöjde sig inte med det, utan Tott skulle också beslagta deras förbrutna gods.³¹

Ärendet fick sin upplösning under sommaren 1634. I början av juni benådade kungen de fängslade på Bremerholm. I missivet till Tage Tott framgår att det var svenska bönder under Sölvesborg som hade gjort uppror. Några ur partiet befann sig alltjämt i Blekinge och hade alltså undgått att fängslas och skickas till huvudstaden. Ingen slapp emellertid undan de utdömda böterna. Däremot slapp alla vidare straffpåföljd mot löfte att hädanefter inte visa sig motvilliga och att inte fejda mot någon i denna sak.³² Det senare tyder på att kungen fruktade för nya oroligheter och våldshandlingar både mot härads-

tingets funktionärer och mot Tage Tott. Det fanns en latent konfliktpotential som förstärktes och utlöstes av de impopulära kraven på fortifikationskatt. I ett landskap som Blekinge med allmogens »institutionaliserade» protestkultur var detta extra tydligt. Det fanns således även en legal dimension som innebar fruktan för ett utdraget fejdande i de rättsliga instanserna. I kungamaktens förhållningssätt måste detta sättas i relation till behovet av gränsböndernas medverkan i de nödvändiga fästningsuppbyggnaderna.

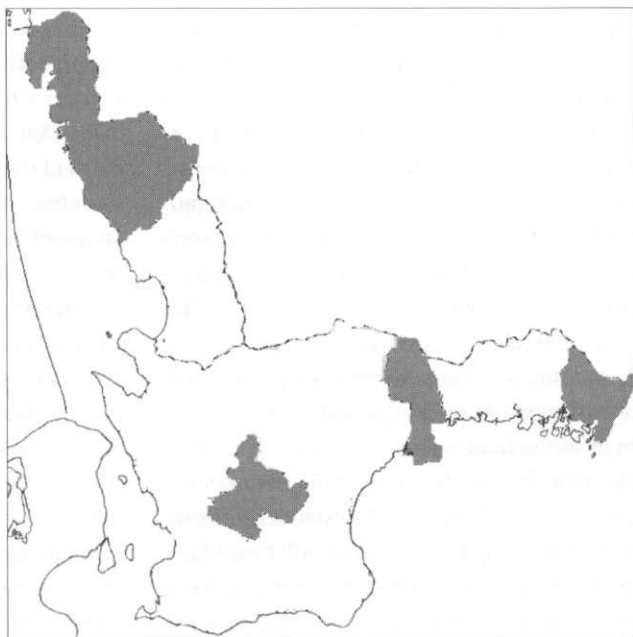
Blekingeböndernas agerande var en reaktion på ett i deras tycke orimligt skattekrav. Den allvarliga protesten förstärks ytterligare av det uppbenbara trots man visade mot rätten. En grupp isolerade bönder hade dock inte stora utsikter att lyckas skapa en större gemensam plattform för vidare aktioner. Kungamakten såg likväl mycket allvarligt på protesterna. Inslaget av våld mot häradsningets funktionärer legitimerade utan tvivel den hårda straffpåföljden, men som så ofta skedde lät kungamakten nåd gå före rätt genom att benåda de fängslade.

Skåne

I Skåne förekom inga större organiserade protester med ett brett spektrum av missnöjesyttringar liknande dem i Varbergs län. Inte heller kan man notera några aktioner av mer spektakulär art som i Blekinge. Dock måste böndernas hoverivägran i Frosta härad under Helnekirke län ses som utslag av organiserat och framför allt brett motstånd. Under 1630-talet pågick en konflikt som hade sitt ursprung i böndernas missnöje med arbetskraven och som yttrade sig i »motvilighet» och arbetsvägran. Från våren 1634 finns en order till länsherren Hendrik Ramel att straffa de motvilliga bönderna i länet.³³ Mer får man inte veta av denna notis och i

Områden i Skånelandskapen med mer eller mindre omfattande bondeprotester under 1620- och 30-talen. Värsta oroshärden var Varbergs län i norra Halland plus Årstad härad under Halmstad. I Blekinge förekom omfattande protester i Östra härad under Kristianopels län, liksom delvis i områden under Sölvesborg. I Skåne var det framför allt bönderna i Frosta härad under Helnekirke län som vädrade sitt missnöje. Till detta skall läggas Gotlandsupproret 1622. I övriga Danmark fanns det oroshärdar i några områden på Jylland, men däremot inte på öarna.

själva verket dröjde det fyra år innan nya uppgifter om böndernas ovilja tycks ha nått kungens bord.

Bönder i Frosta (både jordegna och fästepönder) hade sammansvurit sig och skickat en supplik till kungen. Den nye innehavaren av Helnekirke län och tillika landsdomaren i Skåne, Gunde Rosenkrantz, hade emellertid inte förhållit sig överksam utan författat en egen försvarsskrift i vilken han bemötte klagomålen och hävdade sin rätt. Bönderna hade vägrat att utföra beordrat hoverarbete på Rosenkrantz residens och klagat hos kungen över denna börda. Det hade de emellertid inget för eftersom kungen själv tidigare hade beviljat hoveriet i överensstämmelse med praxis i övriga riket. Omfattningen av hoveriet var inte direkt stor, det rörde sig om en dag på våren och två i samband med skörden, men tillsammans med böndernas övriga göromål var det betungande nog.³⁴

Ett år senare hade konflikten alltjämt inte nått sin lösning utan bönderna framhärdat i

sitt motstånd. Detta fick kungen att skärpa tillvägagångssättet i det han gick från hot om straff för de motvilliga till verkställande. Striden mellan Rosenkrantz och bönderna hade pågått under en längre tid och orsakat länsherren stort ekonomiskt avbräck. Bönderna skulle ersätta honom för förlusterna enligt kungens resolution. Kungen avgav dock ingen slutlig dom i målet, utan det överlät han åt en speciell kommission som dock först och främst skulle försöka få till stånd en förlikning.³⁵ Vi ser även i detta fall hur tankarna om en förlikning mellan de stridande parterna under överinseende av en opartisk kommission styrde kungens förhållningssätt. Bönderna gavs visserligen ingen reell förhandlingsrätt i själva grundproblemet, alltså kraven på hoveri, men de bjöds in för att förhandla om ersättningen som de skulle betala. Det var alltså långt ifrån frågan om något godtyckligt överuttag för att kompensera Rosenkrantz förluster.

Frostaböndernas arbetsvägran passar in i

ett traditionellt konfliktperspektiv mellan överhet och undersåtar. Protesten var välorganiserad med en bred uppslutning på häradsnivå. Detta har sin förklaring i att kraven gällde alla häradets bönder och tyder på en fast organisationsprincip på bred kommunal basis för att hantera konflikter med överheten. Det var alltså långt ifrån tal om några isolerade missnöjesyttringar på bya- eller sockennivå. Just böndernas konsensus var förmodligen orsaken till att motståndet kunde drivas under en så lång period som var fallet. Inga huvudmän pekades ut som i Varbergs län och inte heller angavs någon speciell grupp som i Blekinge. Motståndet i Frosta hade ingen lång tradition som fallet var i Halland och Blekinge. Det kan därför sättas i samband med 1600-talets utökade krav på hoveri och annat arbete.

Jylland

Søfren Nielsens uppror 1625

På Jylland reste sig bönderna i Stiernholms län 1625. Huvudmannen för oroligheterna var en viss Søfren Nielsen från Taaning i Skanderborgs län, alltså en utomstående. Han hade uppväckt bönderna under Stiernholm till »motvillighet och olydnad» mot länsherren Oluf Parsberg. Upproret var en arbetsvägran och inkluderade även de körslor som allmogen var förpliktad att göra till kronans gårdar. Plikten legitimerades med arildskriteriet, dvs. sedvanan, och bönderna skulle därför lyda när länsherren beordrade dem till arbete.

Søfren Nielsens agerande accepterades inte av kungamakten (läs: prins Christian). Han hade inte bara agiterat och rest bönderna under Stiernholm, han hade också avkrävt dem pengar för att framföra deras klagomål till kungens kansli. Denna form av »beskattning» återfinns för övrigt i andra fall från

ungefär samma tid. Att bönderna utsåg fullmäktige för att lägga fram suppliker inför kungen var en väl institutionaliserad företeelse. Den negativa reaktionen från centralt håll vid denna tid var ett led i en allmän strävan efter att styra bort den kraftiga strömmen av suppliker från hovet. Därför passade det bra att ranka ombudens sätt att finansiera resorna till Köpenhamn som olagliga skatteuttag bland bönderna. Detta i kombination med den arbetsvägran som Søfren Nielsen misslett bönderna till gav ett fullgott underlag för att klassa hans agerande som upproriskt.

Reaktionen från Köpenhamn lät inte heller vänta på sig. I juni 1625 beordrades bönderna att omedelbart återgå till arbetet och lyda länsherren på Stiernholm. Huvudmannen Søfren Nielsen höll sig undan under sommaren, men spaningarna efter honom intensifierades i området, både på krono- och adelsgodsen eller på andra platser där han kunde tänkas hålla sig gömd. Risker för vidare oro ansågs uppenbar så länge han var fri och Oluf Parsberg beordrades att intensifiera jakten på den skyldige. Till sist infångades han och fördes till Stiernholm slott.³⁶

Under hösten avkunnade arvprins Christian sin dom. Han var inte nådig, varken mot Søfren Nielsen eller mot de skyldiga bönderna. Søfren dömdes till döden och avrättades, medan bönderna dömdes till dryga böter. Den hårda attityden mot bönderna motiverades med att de inte hade brytt sig om ordena under sommaren. De hade med andra ord fortsatt att vägra utföra arbete till kronan och istället stött upprorsmannen Søfren Nielsen. Detta kunde bevisas genom de tingsvittnen som framförts i rätten och som utgjorde underlag för de hårda domarna i saken.³⁷

Som så ofta förr i liknande fall (som t.ex. i Varbergs län tidigare under 1620-talet) mild-

rades böndernas dom i efterhand. Sedan väl Søfren Nielsen ställts till svars och dömts till döden slapp bönderna från böter mot löfte att bättra sig och i fortsättningen utföra det arbete som de lagligen skulle göra. Prins Christian avskrev böterna, men bara mot löfte från bönderna att de i fortsättningen avhöll sig från uppror och »motvilja».³⁸ Därmed slutade den andra stora bondeoron i Danmark under 1620-talet. Det går att dra vissa paralleller mellan Varbergs län och Stiernholms län. I båda områdena fanns det en eller flera huvudmän som organiserade motståndet. Central för båda grupperna var oviljan mot körslor och arbete på kronans gods, men oron i Varberg hade en nedärvd och bredare innebörd i böndernas långa konflikter med länsadministrationens representanter. Både i Halland och på Jylland organiserades bönderna utanför de legala arenorna, något som i Varbergs fall ledde till mötesförbud. Denna kommunikation låg utanför statsmaktens kontroll och klassades därför som uppvisning och uppror. När dessutom stora värden i form av böndernas arbetsinsatser stod på spel var staten inte sen att reagera. Genom att utpeka och döma några ansvariga kunde centralmakten därefter påbörja en återgång till normala förhållanden och inta en försonande attityd gentemot bönderna. Denna etapp, »avklingandet» av oroligheterna, var viktig för att uppnå konsensus.

Jylland 1633

Det efterföljande 1630-talet innebar emellertid nya bondeoroligheter på Jylland. Denna gång var den västra halvön först ut, alltså föregick man där de östdanska landskapen, som hade sina stora utbrott 1634 med oroligheterna i Varbergs län, Blekinge och Frosta härad i Skåne.

På Jylland hade det jäst bland bönderna i samband med kejsarkrigets hårda ockupa-

tion. Den beviljade halvskattepraxisen 1629–1630 hade stillat den värsta oron, men långt ifrån helt. Sommaren 1632 hade en grupp bönder i Morsing sänt en supplik till kungen med klagomål på Knud Gyldenstiernes fogde. I suppliken framhöll bönderna att fogden hade infört ett nytt måttsystem som missgynnade dem. De klagade också på körslor och arbete som de tvingades göra åt Halds slott, bland annat i samband med torvskärning och vid spannmålsskördandet.

I början av 1633 hade fallet komplicerats då det kommit till kungens vetskap att Morsingböndernas supplik var falsk. Genom att konfrontera några av bönderna i vars namn suppliken var skriven, framkom det nämligen att ingen ville kännas vid den. Bönderna samtyckte nu inte heller i klagomålen på fogden och de framhöll speciellt att det inte var deras sigill som fanns på suppliken. Knud Gyldenstjerne fick order att dra de skyldiga inför rätta och straffa dem.³⁹ Detta är intressanta uppgifter som visar på en intern kamp mellan olika fraktioner i lokalsamhället. Det fanns av allt att döma ett »upprorsparti» som var missnöjt med förhållandena och valde att skicka en supplik med falska sigill.⁴⁰ Man agerade med andra ord egenmäktigt i alla byamännens namn för att öka möjligheterna till gensvar för sin sak. Klagomålen mot fogden var säkert allvarligt menade, men en liten isolerad missnöjesgrupp hade inte kapacitet att vinna ett sådant mål om majoriteten av kollektivet inte höll med.

Under sommaren framkom det ytterligare komprometterande omständigheter för Morsingbönderna. Gyldenstjerne beordrades då att ställa en del av dem till svars för tjuvjakt. Att de hade jagat i kungens eget jaktreservat stärkte knappast möjligheterna till nåd i denna sak. När det gäller den falska fullmakten bestämde kungen att de ansvariga skulle ställas inför rätta. Han beslutade dessutom

att Morsingbönderna också i fortsättningen skulle gräva torv och skörda åt Hald enligt sedvanan. Kungen öppnade dock för möjligheter till pengaavlösning. Bönderna kunde för en årlig avgift antingen betala för inköpt torv eller leja arbetsfolk till brytningen.⁴¹ Detta skulle kunna tolkas som en delseger för oppositionspartiet som hade krävt möjlighet till pengaavlösning för körslorna. Kungamakten ville, liksom i fallet med Blekinge ovan, inte helt stänga dörren för kompromisser även om det gällde krav från upproriska bönder som inte drog sig för våld eller fusk. Det motsägelsefulla i Morsing-

böndernas agerande ligger i att de tog till ohederliga metoder för att upprätthålla en interaktion med kungamakten på laglig väg. Det visar att steget mellan legal och illegal opposition var litet. De knapphändiga uppgifterna om bönder som jagat på kungens mark talar om en resurskonflikt om viltet. Det var en tvistefråga som redan under 1500-talet innebar flera restriktioner när det gäller böndernas jakt och rätt till skogen. Föga oväntat öppnade den hårdnande attityden för konflikter. Överexploateringen som hårt brandskattade viltet brydde man sig inte om i egennyttans namn.⁴²

Beväpnade och upproriska bönder
(från en tysk flygskrift).

Summary

The early 17th century has often been regarded as a period when the Danish peasantry became increasingly passive and marginalized. In many parts of Denmark, however, there were groups of peasants who knew how to assert their rights. In the eastern provinces of Denmark, Halland and Blekinge had a long tradition of resistance, which led to a number of serious conflicts with the local authorities during the 1620's and 1630's. There were also some examples of "uprisings" and peasant resistance in Jutland. The most serious conflicts took place in the county of Varberg in Halland, where the peasants protested against the governor in residence at Varberg Castle. They did so by sending numerous supplications to the king. It was discovered that the peasants had a just cause, having been subjected to various abuses of power. The province of Blekinge, which during the late 16th century had been the scene of serious social and political unrest, continued to be so during the 17th century. This was evident in Östra county, which had a long and successful tradition of resistance.

The lack of major manifestations of resistance in Skåne (with the exception of the county of Frosta) and the islands, may indicate that the peasants there had been more forcibly subjected to the centralizing policy of the Crown. They no longer had the same possibilities to assert their traditional rights. There were, none the less, some important actions in Jutland during the 1630's which show that the peasants still were capable of organizing mass protests.

The conflicts between peasants and the authorities at the beginning of the 17th century were often initiated as a result of traditional types of injustice, such as "exorbitant" taxes, unpopular demands of labour, etc., but

in Halland we can also see that the peasants reacted resolutely when the government attempted to abolish their customary rights to the tithe. That conflict was finally resolved through a royal resolution which gave the peasants the right to keep the tithe on condition that they paid a special fee making this right legal. A similar solution had been adopted in several of the more impoverished counties in Skåne.

It would be wrong to perceive the Danish peasantry to be in a period of decline during the early 17th century. A tradition of protest had survived in many areas, and when well used, it gave the peasants the power to influence factors concerning their everyday lives and means of existence. They were able to assert and receive recognition of their rights in spite of the fact that this period was one marked by major structural changes in agriculture and a serious economic recession.

Noter

¹ Om böndernas resningar i Oberösterreich, se Alfred Hoffman, »Zur Typologie der Bauernaufstände in Oberösterreich» i *Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit* (red. Winfried Schulze), Frankfurt am Main 1982, s. 309–322. Hoffman ser en nästan obruten rad av bonderesningar i det lilla Oberösterreich från bondekriget 1525 till 1848. En bärande orsak till upprorsviljan var föreställningen om en »schweizisk» bondefrihet och att man inte stod i skuld till någon överhet. Detta grundade sig i sin tur på en institutionaliserad arvsrätt till bondegods och nyttjanderätt till all egendom. Om oroligheterna under 1500-talet i Norden, se t.ex. Lars J. Larsson »Sören Norbys skånska uppror» i *Scandia*, nr. 2, 1964; Lars Olof Larsson, *Dackeland. Växjö 1979*; Heikki Ylikangas, *Klubbekriget. Det blodiga bondekriget i Finland 1596–97*, Stockholm 1999 (svensk översättning).

² Efter Henry Kamen, *European Society 1500–1700*. London & New York 1971 och 1984, om inget annat anges.

³ Se Niccolò Machiavelli, *Fursten*, Stockholm 1987 (nyupplaga), s. 92–103. Se även s. 83–87, kapitel XVII med rubriken »Om grymhet och mildhet, om det är

bättre att vara älskad än fruktad eller om man hellre bör vara fruktad än älskad».

⁴ Efter George H. Sabine, *A History of Political Theory*, London 1961 (Third edition), s. 408.

⁵ Sabine 1961, s. 418. Den danske kungen Christian IV var onekligen en representant för ett starkt fursteideal, även om han hade att ta hänsyn till ett inflytelserikt adelsstånd i sin maktutövning. Om hans förhållande till bönderna och hans jordbruksreformer, se t.ex. Karl Erik Frandsen, »Christian IV og bønderne» i *Christian IVs Verden*, København 1988, s. 170–192. Om utvecklingen mot storgodsdrift inom det danska jordbruket under tidigmodern tid, se t.ex. Gunnar Olsen, *Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774*, København 1957. Speciellt om Skåne, se Mats Olsson, *Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*, Stockholm 2002.

⁶ *Corpus Constitutionum Daniae*, IV, 1622–38 (ved V. A. Secher) København 1897, s. 16–17. Se vidare t.ex. Mathias Cederholm, *De værjde sin rätt. Senmedeltida bondemorstånd i Skåne och Småland*, Lund 2007, s. 362, som bl.a. uppmärksammar mötesförbud för den nord-skånska allmogen från 1481 och 1523 i samband med politisk och militär oro.

⁷ DRA, Sk. T. 4, 378b.

⁸ DRA, Sk. T. 4, 373b.

⁹ DRA, Sk. T. 4, 376. Som huvudmän i konflikten skulle Mogens Gyldenstjerne och Claus Mackabucus korsförhöras medan böndernas klagomål skulle behandlas separat. Ett utökad supplikskrivande från bönderna i Varbergs län tycks för övrigt ha blivit följden av den större samfällda aktionen mot fogden och slottsskrivaren. Så t.ex. insände två bönder i Rolstorp en supplik till kungen angående en avtingad lägersmålsdom med Gyldenstjernes tidigare fogde (efter DRA, Sk. T. 4, 378). Bönderna ångrade av allt att döma avtingningen (förlikningen) med fogden och såg istället en möjlighet att få en friande dom på tinget.

¹⁰ DRA, Sk. T. 4, 408b. Detta kan ses som en om inte samfällad, så i alla fall av händelserna i Varbergs län inspirerad aktion. Det var således ingen tillfällighet att bönderna i Årstad krävde sin rätt uppbackade av ståndsbönderna under Varbergs slott.

¹¹ DRA, Sk. R. 4, 278.

¹² DRA, Sk. T. 4, 422; Sk. T. 424h.

¹³ DRA, Sk. T. 5, 7b. I ett missiv till Mogens Gyldenstjerne hösten 1625 beordras han att frisläppa några gotländska fångar på Varbergs slott. Det handlade av allt att döma om huvudmännen bakom oroligheterna 1622 som fängslats på nytt eftersom det uttryckligen står att de skulle släppas »igen». Gyldenstjerne skulle dock låta en person, som utpekades som »hovedmand for oprøret», svära på att inte göra sig skyldig till »sådan modvillig-

hed» i framtiden (DRA, Sk. T. 5, 183). Om den politiska kulturen på Gotland under senare dansktid och övergångstid, se Jens Lerbohm, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*, Lund 2003.

¹⁴ DRA, Sk. T. 6, 27. Mogens Gyldenstjerne hade bland annat av okänd anledning avskedat en klockare och straffat honom med tråhåsten. Om bruket av tråhåsten som straffredskap, se Gunnar Olsen, *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe*, København 1960, s. 54–69. Den nytillträdde Hendrik Gyldenstjerne fick i början av juni order att undersöka böndernas klagomål och därefter skicka en rapport till kansliet.

¹⁵ Bönderna fick av tradition tillgodogöra sig tiondet mot en infästningsavgift, vilket praktiserades i många fattigare delar av Skånelandskapen. På många håll i Halland, t.ex. i Varbergs län, var det även vanligt att bönderna fick betala reducerade infästningsavgifter när de tillträdde en gård. Denna speciella infästningspraxis finns beskriven hos Arent Berntsen, *Danmarkis og Norgis Fructbar Hærlighed*, Bok 1, Del 1, København 1656/1971, s. 86.

¹⁶ DRA, Sk. T. 6, 38b.

¹⁷ DRA, Sk. T. 6, 44.

¹⁸ Detta var i själva verket ofta den första reaktionen på utökade, »orimliga» krav från den lokala överheten. Den följdes, om den inte fick gehör, av allvarigare aktioner från allmogens sida. Detta var förhållanden som Christian IV var väl införstådd med. Om bönderna kände sig missgynnade och om de inte fick någon hjälp från kungamakten kunde deras nästa steg bli att säga upp trohet och vägra att betala skatter och andra avgifter. Schematiskt, se Peter Bierbrauer, »Bäuerliche Revolten im alten Reich. Ein Forschungsbericht» i *Aufbruch und Empörung? Studien zum bäuerlichen Widerstand im alten Reich*, (red. Peter Blickle), München 1980, s. 144.

¹⁹ Det talas omväxlande om gård och gårdar. Det faktum att det var 26 personer som blivit bortvisade tyder på att det rörde sig om flera gårdar. Å andra sidan var gårdarna i Halland ofta mycket trångbudda, så 26 personer kan mycket väl ha bott på en och samma gård, om än inte i samma hushåll. Det kan också vara så att flera av dem bodde på nybyggen och torp under huvudgården.

²⁰ DRA, Sk. T. 6, 45b.

²¹ DRA, Sk. T. 6, 47.

²² Tiondestriderna ebbede ut efter det att Henrik Gyldenstjerne innehåft Varberg en tid. Oklarheter kring Morups tionde (Faurås härad) tycks dock ha funnits ännu under sommaren 1635. Då uppmärksammade kungen f.ö. Hendrik Gyldenstjerne om att det gick otillbörligt till på St Mikaelsmarknaden i Gunnerup (mitt emellan Varberg och Falkenberg nära den svenska gränsen). Marknaden hade blivit en plats för »mord og uskikkelighed» och dessutom en avsättningsplats för

smuggelvaror, då ingen eller mycket låg tull erlades för varorna som avyttrades där. Att kronan inte hade en fungerande tullmyndighet på marknaden inbjöd naturligtvis till en okontrollerad frihandel på gränsbygdens villkor. Detta föga angenäma förhållande skulle nu åtgärdas av Henrik Gyldenstjerne. Om marknader och gränstullar, se t.ex. Lars Linge, *Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid*, Lund 1969.

²³ DRA, Sk. T. 6, 132b. Kungen tvekade inte att ge Hans Jensen skydd. Hendrik Gyldenstjerne skulle se till att bönderna inte begick »nogen modvillighed» mot honom.

²⁴ DRA, Sk. T. 6, 112. Också de jordegna bönderna i Viske härad hade skickat en supplik till kungen. Vad den handlade om framgår dock inte (DRA, Sk. T. 6, 112b).

²⁵ Jämför Stefan Persson, *Gränsbygd och svenskkrig. Studier i Blekinges, Skånes och Hallands östdanska historia*, Lund 2007, s. 99–101, 113–125.

²⁶ DRA, Sk. T. 3, 47. Kungen uppmanade bönderna till snar bättring om de inte ville riskera att dras inför rätta och straffas för sina försummelser.

²⁷ DRA, Sk. T. 3, 35b.

²⁸ Om de nordiska gränsmötena och bestämmelserna för dessa, se t.ex. Sven Ulric Palme, *Sverige och Danmark 1596–1611*, Uppsala 1942.

²⁹ DRA, Sk. T. 4, 148.

³⁰ DRA, Sk. T. 5, 106. Exakt vad bönderna skulle ha gjort sig skyldiga till framgår inte. Att det rörde sig om ett utbrett passivt motstånd mot Falk Lykke och hans underlydande tjänare är dock tydligt. Som ofta var fallet hade bönderna först beklagat sig över dålig behandling från länsadministrationens tjänstemän lokalt.

³¹ DRA, Sk. T. 6, 57. Om termerna *nam* (utmätning) och *forbrudt gods*, se t.ex. Poul Meyer, *Danske hylag. En fremstilling af danske landsbystyre paa baggrund af resthistoriske studier over jordfællesskabets hovedproblemer*, København 1949; Hans Henrik Appel, *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, Odense 1999, s. 249 (om pantning och *innam*).

³² DRA, Sk. T. 6, 68b.

³³ DRA, Sk. T. 6, 64.

³⁴ DRA, Sk. T. 6, 274b. Konflikten gällde av allt att döma bara Frosta härad. Övriga bönder i länet accepterade kraven.

³⁵ DRA, Sk. T. 6, 340.

³⁶ DRA, J T 7, 352.

³⁷ DRA, J T 7, 366b.

³⁸ DRA, J T 8, 370b. Det talades om »ægt og arbejde» som bönderna hade gjort från arilds tid inte bara till Stiernholm utan även »andensteds». En viss utvidgning av arbetsplikten på kronans gods kan ha varit en bakomliggande orsak till att böndernas motstånd organiserades. Om Jyllands halvskattepraxis i samband med kejsar-

kriget. (dvs Danmarks deltagande i trettioåriga kriget) se Haakon Bannike Madsen, *Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530–1660*, Odense 1978, s. 206–213.

³⁹ DRA, J. T. 8, 454.

⁴⁰ Jämför striderna i Blekinge på 1590-talet då en grupp oppositionella bönder tilltvungade sig häradssigillet med våld. Christian IV lät beslagta häradssigillet men gav det sedermera åter (jämför Persson 2007, s. 125). Annars var bruket av häradssigill mer eller mindre ersatt av tingsfogdarnas och skrivarnas privata sigill redan vid denna tid.

⁴¹ DRA, J. T. 8, 485b.

⁴² Se Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, Stockholm/Göteborg 2005, s. 404–406; Persson 2007, s. 101–105. För en tidigare period, se Cederholm 2007, s. 270–277. För övrigt gav redan Christian I:s privilegier för Skåne från 1481 allmogen ohindrad tillgång till kronans allmänningsskogar enligt sedvanan. Detta var ett tvisteämne där Christian inter vågade gå emot böndernas krav (Christian I:s privilegier för Skåne, se *Kongelige Geheimearkiv, 5 Bind*, København 1871–75, s. 74–75).

Källor och litteratur

Otryckta källor

Rigsarkivet Köpenhamn (DRA)

Danske Kancelli

Jyske Tegnelser (J. T.) B 81: serierna 7–8

Skånske Tegnelser (Sk. T.) B 51: serierna 3–6

Litteratur och tryckta källor

Appel, Hans Henrik, *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, Odense 1999

Berntsen, Arent, *Danmarks og Norgis Fructbar Herlighed*. Bok 1, Del 1, København 1656/1971

Bierbrauer, Peter, »Bäuerliche Revolten im alten Reich. Ein Forschungsbericht» i *Aufbruch und Empörung? Studien zum bäuerlichen Widerstand im alten Reich*, (red. Peter Blickle), München 1980

Cederholm, Mathias, *De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*, Lund 2007

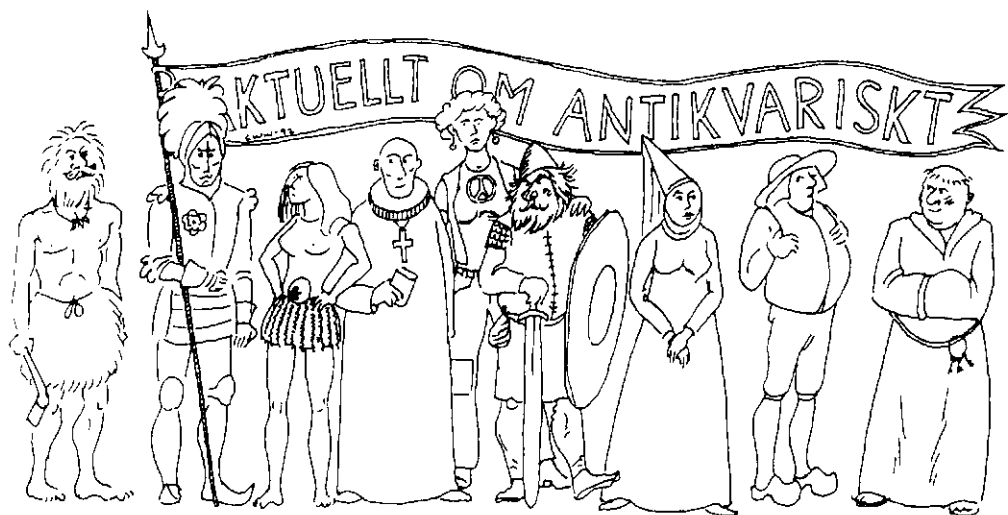
Corpus Constitutionum Daniæ, IV, 1622–38 (ved V. A. Secher) København 1897

Frandsen, Karl Erik, »Christian IV og bønderne» i *Christian IVs Verden*, København 1988

Hoffman, Alfred, »Zur Typologie der Bauernaufstände in Oberösterreich» i *Europäische Bauernrevolten der*

- frühen Neuzeit* (red. Winfried Schulze), Frankfurt am Main 1982
- Kamen, Henry, *European Society 1500–1700*, London & New York 1971 och 1984
- Kongelige Geheimearkiv, 5 Bind*, København 1871–75
- Larsson, Lars J., »Sören Norbys skånska uppror» i *Scandia*, nr. 2, 1964
- Larsson, Lars Olof, *Dackeland*, Växjö 1979
- Lerbom, Jens, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnaionella identiteter på Gotland 1500–1700*, Lund 2003
- Linge, Lars, *Gränshandlen i svensk politik under äldre Vasatid*, Lund 1969
- Machiavelli, Niccolò, *Fursten*, Stockholm 1987 (nyupplaga)
- Bannike Madsen, Haakon, *Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530–1660*, Odense 1978
- Meyer, Poul, *Danske bylag. En fremstilling af danske landsbystyre paa baggrund af resthistoriske studier over jordfællesskabets hovedproblemer*, København 1949
- Olsen, Gunnar, *Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774*, København 1957
- Olsen, Gunnar, *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe*, København 1960
- Olsson, Mats, *Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*, Stockholm 2002
- Palme, Sven Ulric, *Sverige och Danmark 1596–1611*, Uppsala 1942.
- Persson, Stefan, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, Stockholm/Göteborg 2005
- Persson, Stefan, *Gränsbygd och svenskkrig. Studier i Blekinges, Skånes och Hallands östdanska historia*, Lund 2007
- Sabine, George H., *A History of Political Theory*, London 1961 (Third edition)
- Ylikangas, Heikki, *Klubbekriget. Det blodiga bondekri- get i Finland 1596–97*, Stockholm 1999 (svensk översättning)

Snyggt, fräscht, modernt och roligt!

Trelleborgs nya museum

Ja, superlativen har varit många om Trelleborgs nya museum. Vi i personalen gläds och jobbar på, för att hela tiden kunna bjuda våra besökare nya spännande äventyr i museet. Vilken resa det har varit, att packa ihop ett helt museum där vi huserat ända sedan 1934, fyllt av tusen och åter tusen föremål i olika gömmor och magasin. Att flytta allt detta, krävde både muskelkraft, logistiska talanger och ett osvikligt gott humör. Mycket tid gick också åt för att rita på det nya museet. Ytor för alla utställningar, väggar som skulle rivas, toaletter som skulle byggas. En hel liten biosalong! Därtill kom nya golv, nya färger, ny belysning. Det elektriska var ett särdeles besvärligt kapitel, det ville liksom inte alltid som vi...

I november 2009 kunde vi flytta in, mitt i centrum på fin adress, Stortorget 1. Två månader senare öppnade vi. Den 15 januari var verkligen en glädjens dag. Besökarna strömmade till i täta led. Johan Röing var förste konstnär att ställa ut. Han var lycklig över lokalen som han betygsatte som ett av Sveriges vackraste utställningsrum! Tänk, vi tror

att de arkitekter, som i slutet av 60-talet ritade Tingshuset, var väldigt framsynta. De kände att detta hus, med en så förnäm placering invid Torget, borde ges alldeles extra potential.

Men museet var inte färdigt med detta. Vi hade ytterligare ett rejält hästjobb framför oss. Stadslifv, den stora basutställningen om Trelleborgs spännande historia – ville vi ha klar till sommaren. Det gick vägen det också. Vi lyckades till och med gjuta liv i några av stadens stora förgrundsgestalter. Kock, Smith och Malmros, grosshandlare och entreprenörer av guds nåde, kan faktiskt då och då höras smågnabbas här. Vi har också Oliva Nordgren, vår första riksdagsman, så härligt att få lyssna på hennes väna trelleborgska stämma. Tänk, att det om henne sades »*inte nog med att våra bästa karlar dör, de efterträds dessutom av kärringar*».

Tro nu inte att museet är färdigt. Nej, ännu finns det några rum lediga – sparade för ett alldeles speciellt ändamål. För en fornsal måste vi ju ha! Det är ju här på Söderslätt man hittat så många finurliga nycklar till historien. Skatcholmarna, vår uppmärksammade utställning om äldre stenålder på gamla museet måste fram igen, men på ett helt nytt sätt, så klart. De spännande nya dösrönen

Gamla paroller i ny tappning, och 10-öresflickan Signe som beundrar sitt öde. Från utställningen Stadsliv på Trelleborgs museum.

från undersökningarna längs nya E6:an måste också visas upp, och vår imponerande trelleborgske viking med de mest fantasieggande, slipade tänder, honom vill vi gärna ha som ciceron! Tack vare bistånd från lasarettet i Trelleborg är hans skalle nu CT-scannad. Så nu kan vi bygga upp honom igen – med hull och hår! Det ska bli väldigt spännande.

Men under tiden händer det hela tiden saker på museet. Nästan varje månad kommer det en ny utställning. Ingen rast och ingen ro alltså för den som vill hålla sig ajour med vad som händer här, och det gäller också för vår biograf, eller Bian, som den heter på ren och oförfärad skånska. Det är bara att slå sig ned och låta sig förföras av härliga gamla trelleborgsfilmer, eller som i sommar, avnjuta filmer om olika skånska konstnärer.

Men alla föremålen då? Allt får väl inte plats i museets utställningar? Nej långt, långt därifrån! Till hjälp har vi fått ett stort, fint magasin där alla museets olika föremål ska samsas, allt ifrån de finaste små textilier till stora muskulösa brandvagnar. Här håller vi nu på att ordna och dona så vi kan erbjuda visningar för hugade besökare. Till hösten hoppas vi kunna ta emot de första grupperna.

Finns det då inget som är negativt? Nej, egentligen inte... Nog finns det de som tycker att vi visar för mycket konst, precis som det finns de som tycker att vi visar för lite konst. Men Trelleborgs museum har alltid visat upp kultur i vid mening, liksom de flesta andra museer. Att museet både rymmer tillbakablickande utställningar och utställningar om konst och design är som vi ser det en stor tillgång. Här finns något för alla smaker, historienörden kan ta sig en hastig blick på konsten – liksom konstälskaren på köpet får sig lite historia till livs. Och de allra, allra flesta av oss är väl dessutom intresserade av både och?

Annars är väl det enda negativa de soptunor som våra cafégäster tvingas stå ut med, när de blickar ut genom rutan mot stadens sköna, gamla vattentorn. Jag drömmer i stället om en vacker, glasad gång mellan museet och vattentornet och därifrån en utvändigt, likaledes glasad, men därtill magkittlande hiss, upp till den hisnande utsikten över den blå Östersjön och det fagra Söderslätt.

Ingela Jacobsson
Museichef
Trelleborgs Museum

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge A.L.F., Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund. E-post: gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2011, 200 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Sten Skansjö, Lund, ordf., professor Lars Berggren, Lund, v.ordf., fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil.dr Kerstin Arcadius, Malmö, fil.dr Solveig Fagerlund, Viken, professor Tomas Germundsson, Lund, musichef Per Karsten, Lund, universitetslektor Jens Lerbom, Halmstad, fil.dr Johan Lundin, Malmö, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, arkivarie Petra Nyberg, Lund, fil.dr Magnus Olofsson, Lund, kulturmiljödirektör Mats Riddersporre, Malmö, länsantikvarie Leifh Stenholm, Karlskrona, fil.dr Bengt Söderberg, Lund, fil.dr Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE

UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

JIMMY JUHLIN ALFTBERG

Aosehus: Skandinaviens äldsta stenborg?

1

STEFAN PERSSON

Det marginaliserade ståndet?

Bondeprotester i Skånelandskapen och Danmark
under 1600-talets första del

10

Aknuellt om antikvariskt

Snyggt, fräscht och roligt!

Trelleborgs nya museum

31

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.